

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

М Е Т О Д И Ч Н І В К А З І В К И

з вивчення змістовних модулів, що виносяться
на самостійну роботу студента
з навчальної дисципліни
**«ФІЛОСОФІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ І
ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**
(змістовні модулі 1 та 2)

*для студентів-магістрантів технічних спеціальностей
денної та заочної форм навчання*

Методичні вказівки з вивчення змістовних модулів, що виносяться на самостійну роботу студента з навчальної дисципліни «Філософія науково-дослідної і викладацької діяльності» (змістовні модулі 1 та 2) для студентів-магістрантів технічних спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл.: О.В. Бондаренко, Є.О. Ємельяненко. – Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", 2021. – 58 с.

Укладачі: О.В. Бондаренко, професор, д-р філос. наук, завідувач кафедри філософії;

Є.О. Ємельяненко, доцент, канд. філос. наук, доцент кафедри філософії.

Рецензент: Нестеренко Г.О., д.філос.н., проф., начальник відділу підготовки програм підвищення кваліфікації Тренінгового центру Української школи урядування в системі НАДС.

Відповідальний за випуск: Бондаренко О.В.

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 3 від 30.11. 2020 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного факультету,
протокол № 3 від 20.05. 2021 р.

ЗМІСТ

Вступ	4
Змістовний модуль 1.	
Філософія та сучасний світ: комунікативна парадигма системи «людина – світ»	6
Тема 1.1 Специфіка філософського дискурсу у сучасному світі	6
Тема 1.2 Філософія постмодерністського світу та глобального типу цивілізації	12
Тема 1.3 Філософія та сучасний світ: філософія економіки, філософія релігії, філософія освіти	21
Змістовний модуль 2.	
Спеціальні розділи філософії: філософія науково-дослідницької діяльності	33
Тема 2.1 Філософія науки та наукового пізнання, техніки, інноваційної діяльності	33
Тема 2.2 Філософія інформаційного суспільства, комп'ютерного розуму та "штучного інтелекту"	47
Рекомендована література	55

ВСТУП

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Філософія науково-дослідної та викладацької діяльності» є розмірковування над шляхами розв'язання практичних проблемам знаходження сучасної людини у системі «світ – людина», де філософія та психологія виступають, по-перше, як стрижень пізнавальної активності сучасної людини та пізнавальної спрямованості її свідомості, по-друге, є знаряддям, що робить сучасну людину комунікативно компетентною у сучасному світі.

Предметом вивчення даної навчальної дисципліни є також залучення до сфери суспільного досвіду, що лежить в основі опису, організації, аналізу, проектування та прогнозування шляхів розвитку й вдосконалення педагогічного процесу та пошуку ефективних педагогічних систем, функціонування системи освіти у цілому.

Вивчення курсу «Філософія науково-дослідної та викладацької діяльності» передбачає ознайомлення студентів-магістрантів із основними теоріями й концепціями сучасної світової й вітчизняної філософії та психології, із розмаїттям філософської та психолого-педагогічної проблематики сучасного етапу розвитку людської цивілізації. А також збагачення інтелектуально-творчого потенціалу студентів-магістрів як майбутніх викладачів вищої школи через засвоєння ними основних теорій, проблем та практик, що пропонуються сучасною світовою та вітчизняною педагогікою й психологією для оволодіння викладацькою майстерністю.

Метою викладання навчальної дисципліни «Філософія науково-дослідної та викладацької діяльності» є поглиблення знань студентів-магістрантів у галузі сучасної філософії й психології – задля поглиблення їх філософської культури мислення та оволодіння ними засобами й прийомами комунікативної компетентності сучасного мислення.

Філософське осмислення сучасного стану людської цивілізації, зокрема, передбачає й з'ясування специфіки науки й наукового пізнання та відповідальності вченого у сучасному світі. Знання із педагогіки й психології викладання у вищій школі є засвоєнням психолого-педагогічних прийомів викладацької діяльності, зокрема, й у технічному закладі вищої освіти.

Основні завдання вивчення дисципліни «Філософія науково-дослідної та викладацької діяльності» – полягають у тому, щоб студенти-магістранти, майбутні науковці, збагатили свій інтелектуально-творчий потенціал знаннями:

а) на понятійному рівні – основних тенденцій розвитку сучасної філософії, розмаїття її основних сучасних концепцій та найбільш потужних теоретичних конструктів, а також засвоїли спеціальні розділи загальної теорії пізнання; основних тенденцій розвитку сучасної педагогічної науки, розмаїття її основних сучасних змістовних напрямків, шкіл, концепцій;

б) на фундаментальному рівні – змісту філософії сучасного світу, осягнули принципи й предметну специфіку сучасних філософських концепцій та теорій; змісту педагогіки сучасного світу, осягнули принципи й предметну специфіку сучасних психолого-педагогічних концепцій та теорій;

в) на практично-творчому рівні – дослідження соціальних явищ, використання прикладної філософії для аналізу основних процесів та явищ зовнішнього та внутрішнього світу людини; формування навичок творчого мислення, вміння доводити та відстоювати свою думку; дослідження соціальних явищ у сфері педагогіки, використання прикладної психології для аналізу основних процесів та явищ зовнішнього та внутрішнього світу людини як суб'єкта педагогічних практик; формування навичок творчого мислення, вміння активно залучатися у конкретний викладацький процес.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1

ФІЛОСОФІЯ ТА СУЧАСНИЙ СВІТ: КОМУНІКАТИВНА ПАРАДИГМА СИСТЕМИ «ЛЮДИНА – СВІТ»

ТЕМА 1.1

СПЕЦИФІКА ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

За перебігом еволюції Людини Розумної, ми можемо вважати себе нащадками і реально існувавшего Евкліда, і проблематичного Піфагора, і міфічного Ісуса Христа, і незнаного нами доісторичного винахідника колеса... Якщо одне століття рахувати як чотири покоління, то 80-й предок кожного з нас був сучасником Давнього Риму, 130-й предок – сучасником давньоєгипетського фараона Рамзеса II. І от Homo sapiens перейшов у третє тисячоліття...

Людство першої чверті XXI століття – навіть звичайній, пересічній людині є зрозумілим, що світ, в якому вона живе, зовсім інший, суперечливий, динамічний, непередбачуваний, не такий, яким він був ще зовсім недавно, років 25-30 тому, не кажучи вже про часові відрізки у 100-150-200 років тому. Попередні способи інтелектуальної поведінки сьогодні здаються навіть не наївними, а якимось із іншого Всесвіту.

Сучасний світ – це світ безперервних змін і постійно зростаючих темпів життя, інтелектуальних продуктів і надскладних технологій, віртуальних реальностей і стресових ситуацій, «краху метанарративів» і «перфомансу», «смерті суб'єкта» і «деконструкції»... Суперечливі перспективи генної інженерії. Штучне виробництво потомства. Винахід препаратів, які змінюють особистість людини, й медико-психологічні експерименти людини над власною свідомістю. Знання – як те, про що ставлять запитання у телевізійних шоу. Політика як скандальний політичний перфоманс. Релігія заявляє, що класичні «сім головних гріхів» (гордіня, жадібність, заздрість, гнів, хіть, ненажерливість, лінь) "застаріли" і

замість них Інтернет-голосуванням обирає нові – жорстокість, розпуста, фанатизм... І все назване – вперше в історії людства.

Сьогодні людство представляє собою надскладне соціокультурне, соціально-економічне й інші утворення, яке описується такими історично новими термінами, як глобалізація, інформатизація, інноваційність, постмодернізм, переоцінка цінностей, плюральність, віртуалізація, маргіналізація тощо.

Якою постає роль філософії у такому світові та для людини такого світу?

Філософія... Ще у V ст. до н.е. давньогрецький філософ Діоген людині, яка сказала йому, що вона байдужа до філософії, заперечив: «навіщо ти живеш, якщо не дбаєш про те, щоб добре жити?».

Можна сказати, що філософія "супроводжує" історію людства із самого її (історії людства) початку. Історично так склалось, що саме філософія була тією колискою, з якої виростили і наука, і мистецтво, і мораль, і право та набули статусу самостійних проявів людського духу та практики життєдіяльності людини й суспільства. Як і колись, у давні часи, так само й зараз, людина й людство звертаються до філософії, коли намагаються зрозуміти своє минуле, пояснити своє теперішнє, побачити своє майбутнє. Якщо казати узагальнено, філософія – є поглядом на світ, особливим типом і способом світобачення і світорозуміння, який складається як з рівня теоретичного, абстрактно-логічного знання, так і має прямий вихід на соціальну та індивідуальну практику, слугуючи конкретній людині життєво-світоглядним орієнтиром й мотивом її життєдіяльності. Такий (філософський) погляд на світ здатний змінювати речі навколо людини, змінювати саму людину і ще й таким чином впливати на світ. Філософія пронизує всю людину, всі сфери її присутності у світі. Філософія надає людині та людству засоби для Діалогу.

Увесь час критично переглядаючи базові інтелектуальні підстави людського життя, філософія допомагає людині подивитися на світ і себе у ньому "з боку", з позиції стороннього споглядача, стати гнучкою та стійкою щодо вимог і запитів до неї від світу, здатною вистояти перед лицем сумнівів, безладу, невизначеності, хаосу, збуджує інтелект людини до роботи заради самозбереження та розвитку свого «Я», власне себе у світі. Філософія, за будь-яких обставин, завжди була у пошуку і засвідчувала наміри допомогти

людству дати відповіді на всі питання, які історія ставила і ставить перед ним.

Буває – філософія знання, філософія діяльності, філософія спасіння, філософія ненависті, філософія проектного мислення, філософія танцю, філософія бізнесу, філософія бойових мистецтв, філософія іронії, філософія науки...

Принагідно слід зауважити, що філософія постає як така – що "ширше" за науку, оскільки досліджує світ у цілому, упорядковує результати, здобуті окремими науками, критично їх переглядає, приводить у певну систему; що "вище" конкретних наук, бо контролює їх шляхом з'ясування їх підґрунтя і методологічних засад, на яких науки побудовано, розглядає та обґрунтовує методи, якими науки працюють («методологія»), шляхи думання взагалі («логіка», «діалектика»); що "глибше" окремих наук, яка більше заглиблюється у дослідження буття («метафізика») й досліджує те, що окремі науки залишають без уваги або вважають за прийнятне нехтувати ним (зокрема, «онтологія» як вивчення основ людського життя і діяльності, або «етика», «естетика», «філософія культури» тощо). Зрештою дані кожної науки можна висвітлити з філософської точки зору, тобто на більш високому рівні абстрагування.

Характерним є те, що в епохи наукових криз наука часто-густо зверталася до філософії. Подібне проявляється й сьогодні, наприклад, у галузі штучного інтелекту: якщо на попередньому етапі спеціалісти з комп'ютерної науки тісно співробітничали в основному з психологами, логіками і лінгвістами, то тепер до них долучилися і філософи, семіотики, культурологи, спеціалісти з етики і навіть фахівці зі східних релігій.

Що змінилося у сучасному світі та що покликана робити філософія сьогодні?

Освоєння людиною світу, розпочате з давніх-давен й таке що принесло людству так багато бажаного, призвело й до появи нових проблем та виникнення раніше навіть не очікуваних запитань. Одним із найбільш гострих встало питання, зокрема, про кінець людської цивілізації – у зв'язку з її надмірними амбіціями по відношенню до природи. Можливості людини з освоєння та присвоєння оточуючого світу починають загрожувати самій людині. Про цю небезпеку у середині ХХ ст. одними з перших попередили людство філософи «Римського клубу», міжнародного аналітичного центру з вивчення

світових процесів сталого розвитку та збереження людської цивілізації. Саме вони (мислителі Римського клубу) започаткували т.зв. «Глобальну проблематику», створили серію прогнозних «Доповідей Римському клубу» під загальною назвою «Труднощі людства». Цікаво, що, за прогнозами Римського клубу, всесвітня екологічна катастрофа відбудеться у 2020-х р., – такими були результати дослідження американського спеціаліста з комп'ютерного моделювання Дж.Форрестера, оприлюднені у книзі «Світова динаміка» у 1971 р.; ця доповідь набула репутацію наукового бестселеру, вона була перекладена декількома десятків мов світу, сама його назва стала прозивною.

Великий інтерес у всьому світі викликала основна ідея чергової доповіді Римського клубу 1997 р. «Фактор чотири. Витрат – половина, віддача – подвійна» (Е.Вайцзеккер, Е.Ловінс, Л.Ловінс) – про те, що сучасна цивілізація досягла рівня розвитку, на якому зростання виробництва фактично у всіх галузях господарства здатне відбуватися в умовах прогресуючої економіки без залучення додаткових ресурсів і енергії; людство «може жити вдвічі багатше, витрачаючи лише половину ресурсів».

Римський клуб і сьогодні продовжує дослідження сучасного стану світу, в якому відбулися фундаментальні зміни.

Глобальні зміни торкнулися сьогодні життя кожної людини, вони кардинально змінили наше життя протягом одного покоління. Доступ до всіляких благ цивілізації став набагато простішим, а єдиною перешкодою стала, фактично, тільки кількість грошей.

І тим не менше, прагнення людини до пізнання себе і світу залишається незмінним.

Філософія спрямована на створення "дзеркала" світу, дивлячись в яке людина впізнавала би себе, і отримувала би орієнтири для діяльності, самовдосконалення, самоконструювання. Вона – про те, чому світ саме такий, чому є саме такою людина, саме такими відношення людини зі світом. Вона – про "схеми" пояснення сенсів. Вона – фіксатор, реєстр і класифікатор різноманітних філософських питань, їх формулювання, осмислення, розв'язання.

Філософія – одне з видатних надбань людської цивілізації та культури. Вона – візитна картка цивілізації і культури. Філософські ідеї, проблеми, думки зберігаються століттями і навіть тисячоліттями і не знають просторових та часових меж – хоча філософські школи,

люди, які їх створили, мають такі обмеження. В історико-культурній традиції філософії склалися й у певних модифікаціях перманентно повторюються так звані вічні проблеми (такі як проблема сутності людини, природи та меж людського пізнання, підвалин та проявів свободи людини у суспільстві, життя та смерті, статусу людських цінностей Істини, Добра, Гармонії тощо). Це далеко не повний перелік «вічних» філософських проблем. Сьогодні історія висуває й нові філософські проблеми: про співвідношення статичних і динамічних закономірностей у науковому пізнанні, можливостей «штучного інтелекту» тощо. Так само вона пропонує й нові підходи до їх розв'язання.

Філософія початку XXI століття говорить про комунікативну парадигму функціонування системи «людина – світ» (спочатку була онтологічна, аж до XV-XVI ст., потім гносеологічна, XVII-сер. XX ст., й тепер комунікативна). Йдеться про нові "механізми" існування новітньої картини світу як такої та про нові принципи здійснення життєдіяльності людини у ній.

Термін «комунікація» (від лат. communicatio) з'явився у науковій літературі на початку XX ст.: американський соціолог Чарльз Кулі позначив комунікацію – як механізм, за допомогою якого стають можливими існування й розвиток людських взаємовідносин, всі символи розуму разом із способами їх передачі в просторі й збереження у часі. Сьогодні світ перетворився на комунікативний простір – тобто простір, де відбувається комунікативний процес, постійне триває комунікація – внутрішньо-особистісна, внутрішньо-групова, групова, виробнича, випадкова, безпосередня, опосередкована, вербальна, аудіовізуальна, експресивна, зовнішня, дистанційна, масова, рублічна, когнітивна, наукова, художня, соціологічна, конфліктна, кризисна, соціальна, міжгрупова, міжкультурна, міжнародна.

На заміну теоретичному розуму як способу класичного мислення (за часів онтологічної й гносеологічної парадигм) приходять мислення у формі інтерпретацій, фрагментів, колажу й т.п. – це інструментальний і прагматичний *практичний розум* некласичного мислення комунікативної парадигми. Людина присутня у світі як учасник комунікації. В основі розумності Homo Sapiens відтепер лежить комунікація; вона пов'язана з конструюванням соціуму, виходить із необхідності вирішувати завдання забезпечувати

раціональну взаємодію людей у суспільстві. Людина має бути *комунікативно компетентною* у світі (феномен комунікативної компетенції); Людський Розум ХХІ ст. постає комунікативно-раціональним.

Філософія у сучасній інтелектуальній культурі людства – це, перш за все, приріст інтелектуального капіталу у соціальному просторі. Це – відповідальність за здатність сучасного мислення переміщатися у просторі можливостей, дивитися на дійсність під таким кутом зору, який допоможе діяти прийнятним чином. Це – вміння людини орієнтуватися у світі хаосмосу навколо неї, вміння давати собі його пояснення. Філософія обов'язково знаходить у світі щось таке, з чим неможливо не погодитися, й доносить це до людини і людства.

Філософія, як і раніше, має налагоджувати та підтримувати Діалог між найрізноманітнішими учасниками, носіями "голосу" у сучасному світі. Виконання цього завдання – не самоціль, а те можливе, що реально має зробити філософії у сучасному світі.

«Посміхайтесь, навіть якщо обвалиться всесвіт», як стверджують, таким був девіз королеви Марго. Сучасна людина живе у «сучасному» світі – значить, цей світ на сьогодні історично і логічно останній й, отже, найбільш змістовний, перспективний, цікавий. І у сучасної людини є всі підстави для оптимізму. Головне, щоб вона виявилася гідною свого історико-філософського призначення.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Спробуйте навести якомога ширше розмаїття сучасних визначень філософії.

2. Сформулюйте філософські за суттю питання, які турбують людину першої чверті ХХІ ст.

3. Як ви розумієте вислів Б.Рассела: «Філософію треба вивчати не за визначеність відповідей на її запитання, а скоріше за самі ці запитання, оскільки вони розширюють і збагачують наше інтелектуальне уявлення і зменшують догматичну впевненість, яка заважає розуму займатися творчістю».

4. Сучасна людина послуговується у світі «розумом, що став множинним» (за відомою філософською формулою). Поясніть.

5. Інтелектуальність як чи не найважливіша характеристика сучасного світу. Поясніть.

6. По відношенню до кого: окремої людини, суспільства, людства у цілому або стосовно всіх цих суб'єктів філософія виконує свою світоглядну функцію?

7. Чи поступається філософія науці у раціональності – взагалі та у сучасному світі, зокрема?

8. Яким ви бачите майбутнє філософії?

9. Філософи вважають, що привід для філософствування може виникнути у будь-якої людини у будь-який момент її життя. Спробуйте перевірити це твердження: опишіть типовий день Вашого життя і спробуйте знайти ті моменти (події, спостереження тощо), які можуть стати поштовхом для філософських роздумів.

10. Запропонуйте власне визначення філософії. Обґрунтуйте, наскільки ваше визначення показує філософію саме як філософію для людини сучасного світу.

ТЕМА 1.2

ФІЛОСОФІЯ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО СВІТУ ТА ГЛОБАЛЬНОГО ТИПУ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1 Сисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

На початку XX ст., при переході від Нового часу до Новітнього часу, людство переходить певний рубікон: на заміну класичним історичним епохам приходять епохи *некласичні*. Колись в історії людства відбувся потужний соціокультурний "стрибок" – із настанням епохи Нового часу настала «нова» історія людства (з її промисловою та науково-технічною революціями). "Стрибок" людства у свою «новітню» історію (який відбувся номінально з приходом XX ст., а реально у 70-х рр. XX ст.) – є набагато більш потужним... Відбувається ціла низка істотних, і дуже відчутних, зрушень у світі та у культурі, у людському бутті та у людській свідомості.

Некласичний світ (**некласична картина світу**, некласична модель картини світу) – це, перш за все, світ, в якому живе "некласична" людина, та, крім того, таке:

- відмова від монізму, уніфікації, логоцентризму, множинність, спрямованість до хаотичності; руйнується монологізм побудови картини світу та засад людської діяльності у ньому; розум відмовився від трансцендентного;

- принципова множинність, перервність, конфліктність неklasичної реальності, її розколотість на безліч дрібних шматочків, мозаїчність, фрагментарність; її неможливо (на відміну від класичної) підвести під єдиний загальний знаменник (вже у 1905 р. Спеціальна теорія відносності А.Ейнштейна руйнує уявлення про єдність, однорідність, неперервність простору і часу);

- людина принципово не може знайти у світі ніякого Єдиного Змісту (неklasична філософія назве його «нарративом», «метанарративом»); людина має запобігати безплідним іграм в Істину;

- світ – принципово відкрита можливість безкінечно-можливого буття; людина входить у відкрити, розімкнену безкінечність; людське життя – як калейдоскоп подій, й тільки;

- світ більше не є співрозмірним людському мисленню; світ більше не тільки не піддається людським зусиллям переробити його розумом на однозначно зрозумілий (у класичному розумінні), але й не вміщується у жодні теоретичні схеми; формула Ж.Бодрійяра «подія завжди випереджає теорію»;

- неklasична формула «існування передуює сутності» (Ж.-П.Сартр) замінює класичну формулу (наукового пізнання світу) «сутність передуює існуванню»;

- поєднання світу у більш-менш цілісну картину світу відбувається усередині *конкретної* свідомості; «Lebenswelt» («індивідуальний життєвий світ») окремого представника світу – за допомогою цієї філософської категорії світ у свідомості людини постає як певна цілісність; індивідуальна відповідальність конкретної людини за свій варіант "інтерпретації" смислово-розімкненого світу;

- неklasична людина «закинута у світ» (вона не має фіксованого місця у світі); увесь світ навколо людини (суспільство, держава, історія, мораль тощо) – явні або замасковані форми «закинутості» людини у світ; категорії класичної філософії Добро, Істина, Краса тощо більше не в змозі тримати культуру; людині треба жити так, наче жодних універсалій не існує;

- хаос концепцій, підходів, стилів тощо; не передбачається ніякого узгодження між ними; світ як множинне, рухливе, нелінійне, неієрархічне, безкінечне, неструктуроване, несистемне явище;

- за М.Бубером, класична людина живе у світі як вдома (це так звані «епохи облаштованості»), некласична людина живе у світі як у дикому полі (це «епохи безпритульності»);

- людина втрачає «комфортне» (у розумінні класичних епох) місце того, хто собою персоніфікує Абсолют; людина перетворюється просто на «промовця» світу, стає підсобним знаряддям культури;

- з іншого боку, людина, що перетворюється лише на «промовця» картини світу, – тим самим вона стає *практичним* інструментом картини світу; це – *комунікативна парадигма* філософії Новітнього часу, на відміну від онтологічної філософії Античності і Середніх віків та гносеологічної філософії Нового часу;

- на заміну класичному пізнанню (як «оволодінню розумом світу») тепер – «взаємодія зі світом»; "Істина", яка у класичному пізнанні людини Нового часу мала статус остаточного результату знання людини про світ, тепер ця категорія перетворилася на порожнє слово; картина світу (культура) – нескінчений процес інтерпретації (а не результат класичного «знання»);

- "побудова" картини світу – це так звана «культура ризоми» (замість «деревної культури» класичної епох); радикальна альтернатива замкненим та статичним лінійним структурам з жорсткою осью орієнтацією – деяка розгалужена, заплутана, безструктурна і безсистемна організація реальності; така культура – це своєрідний шведський стіл: усе накрито, величезний вибір – кожний бере те, що йому подобається; й немає імперативу з'їсти все, як це було у класичній культурі.

Показовою – з огляду на нові принципи уписування некласичної людини у некласичний світ Новітнього часу – є **філософія некласичної науки XX ст.:**

- вона – про множинність можливих *наукових* «картин світу» у світі Новітнього часу;

- описати більш-менш складне явище за допомогою однієї системи термінів (однієї теорії) неможливо; будь-яка термінологічна система здатна представити світ лише у певному теоретичному ракурсі, кожний з яких (ракурсів) несе про світ певну інформацію, й

не більш того; множинність інтерпретацій – це, по суті, множинність теоретичних ракурсів бачення світу; це добре відомо, наприклад, фахівцям комп'ютерних наук, які описують світ великою кількістю комп'ютерних мов;

– колись (в епоху Нового часу) класична наука однозначно пояснювала людині, що є світ та як у ньому жити); тепер навіть "мода" стає чинником визнання/невизнання наукових теорій у сучасному світі; усе, що не пройшло через моду, й не визнано нею, не може стати елементом культури; спочатку повинні стати модними, наприклад, "теорії" дієт;

– К.Поппер, один із найвпливовіших філософів науки ХХ ст. (1902-1994): принцип «методологічного плюралізму» (заперечення єдиних методологічних стандартів); знання є науковим, якщо може бути не підтвердженим, а спростованим досвідом; для спростування теорії потрібний не тільки факт, але й інша теорія;

– П.Фейєрабенд (1924-1994): принцип «пізнавального анархізму» та «принцип розмноження теорій» (проліферації); створення альтернативних теорій прискорює розвиток науки; різні теорії є принципово непорівнянними; наука так само раціональна (або нераціональна), як і релігія, міфологія, мистецтво, побут; наука нічим не відрізняється від міфу, релігії (наука, міфологія, релігія мають однаковий статус у суспільстві).

Перші ознаки **постмодернізму** з'являються наприкінці 1950-х рр., в італійській архітектурі і американській літературі; наприкінці 1960-х рр. в інших сферах культури та стають вельми стійкими. У 1969 р. виходить стаття Леслі Фідлера «Перетинайте кордони, засипайте рівчаки», демонстративно надрукована у "Playboy", вважається оголошенням "початком" постмодернізму. Як особливий феномен, постмодернізм цілком виразно заявив про себе у 1970-і рр.

У 1975 р. архітектор і теоретик мистецтва Чарльз Дженкс застосував поняття постмодерну до архітектури (йшлося про множинність форм раціональності у межах мистецтва архітектури; про можливість зовсім різних стилів та напрямків). У 1979 р. виходить книга французького філософа Ж.-Ф.Ліотара «Стан постмодерну». У 1980-і рр. постмодернізм розповсюджується всім західним світом, досягає справжнього тріумфу, стає інтелектуальним фірмовим знаком сучасності. Цікаво, що американський культуролог Х.Д.Сільверман

стверджував, що «постмодернізм немає батьківщини», а французький філософ Ж.Дерріда най-постмодернішою країною вважав Японію.

Основними характеристиками філософії постмодерністського світу слід назвати такі:

- зникає навіть мрія про монолізм; примирення із множинністю; у картині світу глобальний поліцентризм; постмодернізм смислові фігури множинності захищає у культурному відношенні; усе рівно-випадково, так само як й їх (таких фігур множинності) смислова ієрархія та субординація;

- установка на радикальний плюралізм, відмова від будь-якого "центрування" картини світу та її смислових структур; смислова структура множинності; існування розуму допускається теж лише у сенсі «відкритого» або «множинного»; «сумною є участь філософії, якщо вона не дозволяє думати про речі то так, то по-іншому» (німецький філософ Одо Марквард);

- класична ідея універсального коду дійсності, якому підпорядковані всі знакові (смислові) системи, як «шкідлива вигадка»; постмодерністському світові притаманна множинність життєвих світів, плюралізм картин світу, жодна з яких не може претендувати на універсальність; радикальна плюральність як позитивне явище; множинність світів, концепцій моралі (науки, мистецтва, релігії тощо), соціальних стосунків...; немає Бога, Істини, Розуму – є тільки люди, які потребують стратегії спільного життя;

- людина – тільки децентрований "голос" презентації світу;

- у XVI ст. Мартін Лютер заявляв: «на тому стою, і не можу інакше»; у XIX ст. С.К'єркегор відповів: «на тому стою, на голові чи на ногах – не знаю»; кредо сучасної людини-постмодерніста «стою на тому, але можу де завгодно і як завгодно» (О.Марквард); для сучасної людини запитань «навіщо?», «чому?» й т.ін. не існує – все, щоб вона не робила, вона робить *просто так*; бачення повсякденного реального життя як театру абсурду;

- заперечення всілякого роду норм і традицій (у всьому, навіть, включно з правилами поведінки людини);

- у картині світу глобальний поліцентризм, інтерпретативне мислення;

- прийшов кінець конструкту «суб'єкт»; це так зване «скандальне» філософствування, філософствування без суб'єкта; розпад суб'єкта як центра, який продукує систему поглядів, уявлень,

представлень; декларується «нова філософія» – як маргінальний кітчевий філософський дискурс;

– постмодерністське мистецтво втрачає автора – воно не є авторським мистецтвом; постмодерністський світ отримав назву культури second hand – цитування, імітація, ситуація художнього запозичення, аж до симуляції запозичення, рімейк, реінтерпретація, експлуатація напрацьованих попередніми епохами форм, клаптиковість і тиражування, дописування від себе класичних творів, сучасний "автор" не творить, а відбирає, комбінує, переносить й розташовує на новому місці, містить в інший контекст; пристосування попередньої культурної традиції до нових життєвих обставин, до нових технологій презентації, до нових стереотипів сприйняття; ніколи не слід сприймати серйозно сучасне мистецтво. це – гра в ідеї, гра у сюжет (який є легко замаскованою алюзією, натяком на відомі сюжети з попередніх епох), гра в поняття; суттєва ознака постмодерністського мистецтва – карнавалізація (одним із найголовніших способів вираження сучасного митця, так само як і політика, журналіста, священика тощо, є «performance» (презентація), дія, спрямована на взаємодію з глядачем, театральність, робота на публіку;

– мова – як специфічна реальність, усередині якої перебуває людина; картина світу й сама людина – як нескінченний текст; формула «наш світ – наша мова» як своєрідний девіз постмодернізму; безкінечний процес інтерпретації; будь-який текст створюється на основі інших, вже створених текстів; вся культура – такі тексти; слова пояснюються просто за допомогою інших слів, і так до безкінечності; вони створюють єдиний текстовий простір – як принципово відкриту систему самостійних текстів, що постійно відсилають один до одного (як мережа Internet є безкінечною системою посилань); через призму інтертекстуальності, світ постає як величезний текст, в якому все колись вже було сказано, а нове можливо тільки за принципом калейдоскопу (як внаслідок змішування певних елементів виникають нові комбінації); за допомогою інтертекстуальності створюється нова реальність та принципово нова, «інша», мова культури;

– постмодерністське мислення постійно займається «деконструкцією» – одночасно розбиранням та збиранням, й знову розбиранням різних культурних форм, старих/нових смислів –

необхідних для подальшої динаміки культури та самої людини; деконструкція як "метод" постмодерністського мислення – це багато-сенсовий й нескінчений інтерпретативний процес; сприяє кращому баченню людиною світу, певному "панорамному" баченню людиною світу (чи то нанотехнології, чи то казки О.Пушкіна).

Розвиток сучасного світу характеризується посиленням універсалізації всіх галузей життєдіяльності соціуму – так званий **феномен глобалізації** (глобальний тип цивілізації).

Глобалізація (від лат. globus - земна куля, глобус; від чого утворені прикметник «глобальний» англ. global - той, який має відношення до земної кулі, світовий, планетарний, дієслово globalize - перетворювати певне явище на глобальне, іменник globalization - перетворення певного явища на світове, на таке, яке стосується всієї земної кулі) – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації; у широкому сенсі набуття будь-яким явищем планетарного масштабу. Глобалізм – сукупність переконань і поглядів на глобалізацію, які полягають у позитивній її оцінці й розглядають глобалізацію як найважливіший процес, що відбувається у сучасному світі. У 1983 р. Теодор Левітт, професор Гарвардської школи бізнесу, опублікував статтю «Глобалізація ринків», з цього почалась сучасна популярність і широкий вжиток терміну «глобалізація».

Основними наслідками глобалізації є міжнародний поділ праці, міграція у масштабах всієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та техніко-технологічних процесів, розповсюдження знань, зближення культур різних країн (коли, наприклад, суши можна купити не тільки в Японії, а й у Німеччині чи деінде). Це об'єктивний процес, він носить системний характер, охоплює всі сфери життя суспільств. У результаті глобалізації світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів. Відбувається збільшення як кількості спільних для груп держав проблем, так і кількості та типів інтегрованих суб'єктів.

Глобалізація – це, по суті, нова система зв'язків між усіма акторами суспільних стосунків у світовому масштабі, й це нова теорія суспільства. Глобалізація є процесом всесвітньої інтеграції, який прагне встановити нові координати розвитку людства.

Хоча глобалізація – об'єктивний процес, вона має як палких прихильників, так і опонентів, оцінки її ходу і наслідків тривалий час

викликають активну дискусію.

Глобалізація нівелює цілу низку специфічних відмінностей та руйнує кордони, забезпечуючи по-суті всезагальну доступність ("демократична" можливість доступу до глобальних процесів та мереж). Процеси глобалізації впливають на бізнес та зайнятість, економіку, соціо-культурні ресурси, на природне довкілля тощо. З глобалізацією пов'язують також проблеми довкілля (деградацію довкілля), наприклад глобальне потепління, забруднення вод за межами кордонів, забруднення повітря та надмірний вилов риби в океанах.

Позитив феномену глобалізації – зумовлений доцентровими тенденціями світових інтеграційних процесів, вона покликана консолідувати планетарне співтовариство на ґрунті єдиного у глобальному масштабі економічного простору. Доцентровий вектор інтеграційних процесів диктує формування моноцілісного світового устрою. Перспектива формування цілісного, неподільного світу у процесі глобальної економічної інтеграції – виправдана, насамперед тому, що з формуванням соціально-економічного у глобальному вимірі соціомоноліту мають зникнути будь-які підстави для міжнаціонального суперництва, ворожнечі і конфліктів. Цілісний, неподільний світ на ґрунті єдиного економічного простору тим хороший, що він виключить з життя людського можливість зіткнення у вигляді руйнівних війн. Відтак доцентрова тенденція глобалізаційних процесів об'єктивно покликана забезпечити самовиживання людської цивілізації й її прогрес.

Розпочати історію глобалізації можна появою Великого шовкового шляху, що з'єднав Китай і Римську імперію. Одними з перших глобалізувалися релігії Утворення власне глобального ринку розпочалось із Великими географічними відкриттями європейців і підштовхувалось їх військово-політичною та економічною експансією по планеті. Глобалізація, зокрема утворення планетарного ринку, дещо призупинялася в періоди поділу людства на ворожі табори (Семирічна війна, Війна за незалежність США, Велика французька революція і Наполеонівські війни, світові війни) та холодної війни, коли економічний і культурний розвиток окремих суспільств планети, таких як СРСР та КНР, відбувався відособлено від розвитку решти людського співтовариства. Особливих темпів глобалізація набрала в останні десятиліття XX ст. і на початку XXI ст. З одного боку це

пов'язано з падінням залізної завіси та інтеграцією Китаю у світову економіку, з іншого – із швидким розвитком інформаційних технологій, завдяки яким зросли можливості доступу до будь-якої інформації у світі (наприклад, фінал чемпіонату світу з футболу 2006 р. дивилася д'євята частина населення планети).

До того ж, сьогодні глобалізація реалізується у світі постмодерних цінностей.

Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. «Класичний» та «некласичний» "формати" мислення людини у світі західної культури – покажіть їх наступність та принципову відмінність.

2. Спробуйте розтлумачити вислів Ж.Бодрійяра про сучасний світ: «Ми живемо посеред незчисленних репродукцій ідеалів, фантазій, сценаріїв, оригінали яких залишились позаду нас».

3. Для людини некласичного світу західної культури притаманним є феномен «соціальності наодинці із собою». Поясніть, про що тут йдеться.

4. Голландський філософ Й.Хойзінга «гру», «ігровий елемент» назвав центральним у здійсненні картини світу Новітнього часу. Проаналізуйте міру наявності/відсутності принципу «гри» у філософствуванні людини сучасного світу. Якою є така міра в інших сферах життєдіяльності сучасної людини – у науці, поезії, політиці, юриспруденції, побуті тощо.

5. Філософія мови Новітнього часу – про те, що мова творить реальність світу і людини. Філософська еволюція ХХ ст. демонструє, що віра у могутність науки і техніки все більше поступається місцем вірі у могутність мови. Прокоментуйте, про що тут йдеться.

6. Розтлумачте – що означає «колаж» як універсальний принцип побудови картини світу (посмодерністського світу).

7. В есе Х.Л.Борхеса «Садок стежок, що розбігаються» показана дійсність створеного давньокитайським філософом вчення про паралельне існування всіх часів та можливостей. Покажіть, що фактично йдеться про побудову постмодерністського західного світу як світу ризомі.

8. Сформулюйте позитиви та негативи глобалізації сучасного світу. Охарактеризуйте її основні тренди.

9. Глобальна екологічна проблема – ваш погляд на перебіг її подальшого розвитку та перспективи розв’язання.

10. Згідно «прогнозам» всесвітньо-відомого англійського письменника-фантаста Артура Кларка (зробленим у 1999 р.), у 2100 році «історія людства розпочнеться заново». Яким чином можна прокоментувати, що саме він напрогнозував?

ТЕМА 1.3

ФІЛОСОФІЯ ТА СУЧАСНИЙ СВІТ: ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ, ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ, ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

1 Стисле роз’яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Філософія економіки.

Кожна людина щоденно залучена у сферу економічного життя, економічних явищ, адже вона купує і продає, отримує доходи і сплачує податки, керує і підпорядковується управлінським рішенням, заощаджує і прагне матеріальних статків, виробляє і споживає. Економічна діяльність, праця є одвічною долею людства. Вона не лише створює матеріальний достаток, задовольняє вітальні потреби, а й розвиває творчі сили, здібності, внутрішній світ людини, надає йому особливого спрямування. Сутність економічних процесів, проблем у власне людському вимірі, у контексті найрізноманітніших форм життєдіяльності суспільства і особи розглядає філософія економіки.

Філософія економіки – *це галузь філософського знання, сукупність філософських теорій, концепцій тощо щодо економічної (ширше – господарської) сфери життєдіяльності людини та суспільства*; вона постає філософським виміром складного, багатоаспектного, суперечливого, нескінченного за своїми формами та механізмами, універсального для культури людства явища господарювання людини у світі та суспільстві. Поряд з цим філософія економіки розкриває сутність «економічного буття» людини (показує людину як суб’єкта економічної реальності й носія економічної активності), надає філософського тлумачення змісту основних

економічних категорій (таких, як «економіка», «господарство», «економічна людина», «виробництво», «праця», «гроші» й інших), який (зміст) виходить за межі власне економічного трактування та розповсюджується на решту проявів присутності людини у соціумі.

Філософський вимір економічного життя (економіки) значно ширший від його змістового кола – як самодостатньої умови існування й життєдіяльності людини. У ньому економічна сфера постає як особливий засіб самореалізації людини в процесі зміни нею зовнішнього і власного (внутрішнього) світу, а економіка набуває статусу людино-вимірної, універсальної єдиної матеріально-духовної сфери, в якій особистість реалізує себе як *біосоціодуховна цілісність*.

Самореалізація людини долає межі функціональної структурності економічного процесу, створює передумови для нових форм поєднання діяльності соціальних індивідів. У такому контексті самореалізація особистості є головним імпульсом і мотивом, який долає задану розмірність економіки, сприяє еволюції всіх соціальних форм. Самореалізація як суб'єктивна орієнтація є особливим духовно-творчим процесом, забезпечує постійне наповнення економічної сфери людськими силами. Вона є своєрідним енергетично-творчим джерелом економічного процесу, розвитку людських здібностей, які забезпечують економічну діяльність людини.

Філософія економіки розглядає систему господарювання як багатовимірний, суперечливий, об'ємний світ (світ суспільства і природи), який перебуває у постійному русі й розвитку. Філософський підхід дає змогу розглядати економіку як складну, відкриту, нелінійну систему з її незворотністю, можливістю виникнення нових зв'язків і відношень, з'ясувати місце і роль поодиноких людських зусиль у цій системі, які за певних станів соціального середовища можуть суттєво впливати на макросоціальні процеси.

Визначаючи суспільну взаємообумовленість різних типів розподілу і кооперування людської діяльності, перспективи її змін, філософія економіки вирішує методологічне і світоглядне завдання. Вона не лише задає систему координат, а й продукує найскладніші фрагменти загальної картини економічної реальності, виявляє необхідні орієнтири, завдяки яким людська особистість здійснює перспективне моделювання власної життєвої поведінки, створює необхідні й різноманітні умови для свого існування і розвитку.

Факт економічної діяльності у філософській інтерпретації виводить на так звану *філософію господарювання*, в якій економіка постає в універсальній, всезагальній формі, як така, що увібрала в себе весь світ. Розкриваючи універсальність економіки, її всезагальну форму через її буття у світі й нескінченність її зв'язків із ним, філософія економіки не механічно переносить філософські поняття, категорії на сферу господарювання чи результати економічних моніторингів на інші сфери суспільного життя, а всебічно враховує сферу і специфіку власного функціонування.

Одна з основних властивостей людини – це здатність існувати, мислити і діяти самостійно. Особливо важливою й суттєвою ця властивість людини постає в економіці – де вона має назву суверенітету агентів соціально-економічної активності та включає дві сторони: по-перше, можливість приймати господарські рішення і, по-друге, можливість впливу на продовження власного існування. Пошук найкращого сполучення свободи господарювання (вільного підприємництва) та забезпеченості існування – постійний клопіт економічних суб'єктів у будь-якому суспільстві. Прийняття господарського рішення самостійним економічним агентом (підприємцем) – це інтелектуальна і соціальна технологія розвитку людини (у цілому) у процесі реалізації власної соціально-економічної діяльності.

Підприємництво постає центральною функцією, базовим "механізмом" будь-якої господарської (економічної) системи, з часів індустріального рівня господарювання; специфічною соціально-економічною інституцією у структурі соціуму, що формує соціально-економічний та соціетальний капітал суспільства. Призначення підприємця, кажучи узагальнено, у тому, щоб реорганізувати економічне життя суспільства на засадах більшої господарської доцільності. Підприємницька діяльність людини (як суб'єкта господарювання) – це реалізація так званого «економічного підходу», згідно з яким людство обирає найбільш прийнятні способи суспільної поведінки, демонструючи внутрішній зміст ходи людської історії. Підприємець бере на себе економічний ризик такого вибору.

Філософія економіки дає філософське розуміння змісту багатьох основних економічних категорій («економіка», «господарство», «виробництво», «праця», «гроші», «економічна людина», «свобода», «потреба» й інших), які за своєю суттю і значенням виходять за сферу

економіки. Пізнання їх змісту забезпечує формування загальних уявлень про природу господарської діяльності, окреслює її місце і роль у духовному бутті, моралі, життєвому світі людини, тобто сприяє осягненню людиновимірної сутності економіки.

У 2-й полов. ХХ ст. до понятійних конструктів соціально-гуманітарного знання активно запроваджується термін «соціетальний капітал». Якщо до-економічні епохи (первісні часи історії людства) характеризувалися так званою біолого-фізіологічною ефективністю (виживанням) людини у суспільстві й світі, умовно економічні епохи (Античність, Середньовіччя, Новий час) – соціально-економічною ефективністю на засадах функціонування «економічного» капіталу, то пост-економічні епохи (інформаційні суспільства) – мають характеризуватися соціетальною ефективністю, їх розвиток має бути підпорядкований особливостям розвитку «соціетального» капіталу. Ідея соціетальності – у формуванні та підтримці цілісності світу (суспільства), здатного на самовідтворення, самонакопичення, саморозгортання, конвертації ресурсних можливостей. Соціетальний капітал є одним із основних ресурсів у проєкті виживання людської цивілізації, є соціокультурним регулятором економічних процесів суспільства. «Соціетальна конкуренція» – цим терміном позначається механізм добору соціально-економічних практик у розвитку людства сьогодні.

Філософія релігії.

В історії людства неможливо знайти феномен, який протягом тисячоліть, а точніше, впродовж усього його існування відігравав би вагомішу роль, ніж релігія. Від кам'яного віку й до сьогодення, зазнаючи дивовижних метаморфоз, вона живе у нерозривному зв'язку із людським духом як надбання світової культури.

Релігія була вирішальним мотивом та імпульсом у багатьох соціально-історичних рухах і процесах. Прийняття Азією буддизму, поширення християнства в Європі, експансія ісламу, реформація католицизму стали віхами у житті людства, які значною мірою визначили масштаби, темпи, тенденції світового розвитку. Проте найміцнішу опору, найповнішу сферу вияву релігія знайшла у людській особі. Слід зазначити, що немає жодного народу, в якого були б відсутні релігійні вірування. Можна стверджувати, що немає й жодної людини, яка була би повністю позбавлена тих чи інших проявів релігійних почуттів або яка не відчувала би у тій чи іншій мірі

потреби у релігії. Людина (й людська культура) всіх історичних епох так чи інакше мають справу з релігією. Історію людства та людської цивілізації неможливо розглядати поза релігією.

Широкомасштабність впливу релігії, абсолютність її поширення, функціонування на всіх етапах людської історії закономірно породжували й породжують питання про природу цього явища, силу його впливу як на світ внутрішніх людських потреб, так і духовну культуру людства загалом.

Філософія завжди виявляла непідробну зацікавленість до релігії, проблем її природи і сутності, значення та сенсу, що постали в різноманітних філософсько-релігійних установах, теоретичних конструкціях, вченнях і теоріях, які живлять одну з найважливіших сфер філософсько-теоретичної діяльності – філософію релігії.

Філософія релігії – *сукупність філософських теорій, концепцій, міркувань щодо релігії і Бога (ширше – релігійного ставлення людини до світу) як специфічного явища культури людства та специфічної форми існування людського духу, філософське осмислення їх природи, сутності та сенсу. У більш вузькому значенні, це – спеціальна філософська дисципліна з вивчення релігії як специфічної форми культури з використанням філософських методів аналізу та філософського категоріального апарату; де феномен релігії постає предметом філософського осмислення.*

Філософія релігії існує з тих пір, що й сама філософія. З огляду на онтологічно-генетичний їх зв'язок ця єдність є закономірною. Філософія, як відомо, має у своїй основі міфологію та релігію. Саме від них вона успадковує всі стрижневі світоглядні проблеми, піддавши їх специфічному теоретичному осягненню. У зв'язку з цим зміст ранніх етапів філософського буття несе у собі очевидні ознаки впливу міфологічної тематики та відповідного їй стилю світорозуміння, оскільки він був складовою релігійної мудрості й компонентом культової практики. В епоху Середньовіччя, коли релігія стала панівним світоглядом, а церква монополюю порядкувала у сфері освіти, філософія не могла бути автономною, їй випала роль помічника релігії та церкви. Процес самоусвідомлення філософії, що розпочався в Новий час, відбувався і під значним впливом теологічних ідейно-теоретичних засад, засобів розмірковування та обґрунтування.

Нині релігія є не лише об'єктом філософського дослідження, а й філософською теологією.

Релігія разом з філософією, як наголошував Г.Гегель у своїх лекціях з філософії релігії в Берлінському університеті, майже рівноцінно увічнюють грандіозну споруду людського знання. Вони є тотожними. Адже філософія також є богослужінням, релігією, оскільки вона за своєю суттю є відмовою від суб'єктивних домислів і думок у своєму занятті Богом. З іншого боку, релігія, як вважає К.Ясперс, назавжди залишається «філософією» звичайної людини, єдиним авторитетом, який визнається нею у найвищих світоглядних питаннях. Тому, незважаючи на відмінності в особливостях і методах осягнення ними Бога, філософія і релігія взаємопов'язані. Впродовж багатьох століть філософія не лише вносила раціонально дискурсивний аспект у теологію, а й була єдиною інстанцією, у межах якої релігія поставала як об'єкт дослідження.

Існуючи фактично від часів виникнення філософії як такої, одночасно та паралельно й внутрішньо нерозривно з нею, як особливий самостійний тип філософствування філософія релігії формується у добу Нового часу – коли набуває чітких форм інтерпретації та осягнення феномену релігії (як специфічної форми духовно-практичної життєдіяльності людини) у поняттях, концепціях, теоретичних конструкціях тощо. Таке дистанціювання філософії від релігії сприяло формуванню об'єктно-пізнавального ставлення до неї. Релігія та людина-носій релігійної свідомості (*Homo religious*) постають об'єктами пізнавальної активності людини Нового часу, їх вивчення філософією стає пізнавальною проблемою.

Феномен релігії вперше набуває концептуального оформлення (неупередженого, без прив'язування до будь-якої релігійної конфесії) у філософії Б. Спінози («Божественно-політичний трактат», «Етика»). Б. Спінозу можна вважати тим автором, від якого розпочинається філософії релігії як така. У нього феномен релігії вперше постає як проблема, набуває відповідного концептуального оформлення. Цікаво, що саме на філософію релігії Б. Спінози посилався А. Ейнштейн у своїй знаменитій відповіді у 1921 р. на запитання нью-йоркського рабина Х. Гольдштейна «Чи вірите Ви у Бога тчк Сплачена відповідь 50 слів» – лаконічний А. Ейнштейн вклався у 24 слова: «Я вірю у Бога

Спінози, який являє Себе у закономірній гармонії буття, проте зовсім не у Бога, який клопоче про долі і справи людей».

І все ж особлива роль у розвитку філософії релігії належить Д. Юму, І. Канту і Г. Гегелю, творчість яких істотно вплинула на зміст і напрями сучасних філософських теорій релігії. Зрозуміти їх концепції – означає вловити ті основні моменти, через співвідношення з якими минулі спроби набувають певної орієнтації, а пізніші теорії набувають філософську основу. У них філософія релігії досягає повноліття й посідає належне місце серед основних частин філософії. Найбільше це стосується лекцій з філософії релігії Г. Гегеля. Вони містять грандіозну для свого часу спробу осмислити історію релігійних вірувань від так званих природних релігій (в яких ідея Бога постає як абсолютна сила природи, перед якою людина усвідомлює себе убогою) до світових релігій, зокрема християнства, яке Г. Гегель називає абсолютною і нескінченною релігією, яка вже не може бути перевершеною, де нарешті відбулося примирення Бога і людини, де релігія досягла самосвідомості.

Власне, саме Г. Гегель у своїх працях і визначив основні контури змісту філософії релігії: природа і сутність Бога та релігії.

Починаючи з Нового часу, у філософії релігії виокремлюються два чітко окреслених напрями, варіанти її існування й розвитку: філософське дослідження релігії та філософська теологія. Звідси й беруть початок дві основні сучасні форми філософії релігії: філософське релігієзнавство і філософська теологія.

Філософське релігієзнавство основну увагу звертає на релігійне ставлення людини до дійсності, передусім до Божої реальності, а *філософська теологія* апелює до конструктивного осмислення основного об'єкта релігії – реальності Бога. Незважаючи на деяку специфічність акцентів, їх не слід характеризувати тільки як філософування про релігію чи як філософування про Бога. Обидві форми взаємопов'язані: філософське дослідження релігії не може не стосуватися об'єкта релігії, а філософська теологія завжди передбачає певну концептуалізацію дійсного чи нормативного ставлення людини до Бога.

Попри відсутність однастайності у розумінні природи і функцій філософії релігії, вона має об'єктивно визначену предметну сферу, до якої належать проблеми ірраціонально-чуттєвих витоків релігійної віри, що розкривають сутність релігії, проблеми людини і Бога, вічний

час, «ніщо» і абсолют, проблема богопізнання, докази буття Бога, існування священного тощо. Отже, проблемне поле філософії релігії насамперед становлять онтологічні питання, що дають змогу виявити онтологічний статус реалій і явищ релігії, досягнути її буттєві форми.

Однією з головних рис філософії релігії є її людино-мірність, оскільки суттєвим у системі релігійного світовідчуття, світорозуміння і світоусвідомлення, у релігійному комплексі загалом є відношення «людина – надприродне». Звідси й роль і місце праксеології у філософії релігії, у функціонуванні її складників, зокрема, питання сенсу життя, провиденції та свободи волі, священного і профанного, добра і зла, тобто діяльнісних аспектів функціонування феномену релігії (мотиви, особливості дій, наслідки реалізованих суб'єктом концептів та уявлень релігійного тощо).

У сучасній філософії релігії стрижневою є епістемологічна проблематика, зокрема проблема змісту релігійної істини, тобто того, чи є релігійні міркування та релігійні висловлювання знаннями подібно до того, як ним є фактуальне знання про дійсність (Е. Едамс, Д. Вібі); визначення категоріальної належності релігійних вірувань, зокрема питання їх входження до категорії гіпотез, принципів (В. Крістенс, Д. Кінгарлоу, Д. Віттейкер); проблеми обґрунтування раціональності релігійних вірувань, єдності науки і релігії, тобто пошук філософського підтвердження відповідно тих чи інших релігійних вірувань прийнятим стандартам раціональності (Я. Барбур, Д. Стейнсбі, Е. Шен).

У сучасному філософському дослідженні релігії помітне місце посідає проблема особливостей і сенсу мови релігії, що з огляду на домінування мовних компонентів у релігійній ідеології, теорії та практиці є цілком закономірним. Філософські зусилля спрямовуються на визначення статусу мови релігії, на те, як її розуміти: чи як особливу «релігійну мову», чи як «релігійне використання мови», на визначення критеріїв усвідомлення мовних виразів релігії, вплив співвідношення свідомого і несвідомого, усвідомленого й істинного або хибного, осмисленого і граматично правильного тощо.

С настанням «некласичної» релігійності Новітнього часу сама символічна структура (специфіка релігійного символізму, релігійної «термінології») усіх попередніх релігій поставлена під питання. Людське «Я» бере на себе функцію контролю будь-яких символічних систем, у тому числі і релігійних.

З урахуванням цих особливостей проблемно-предметне поле філософії релігії можна визначити як специфічну галузь філософських знань, що висвітлює, інтерпретує, осмислює релігійний феномен у таких його основоположних аспектах, як буття, діяльність і знання.

Філософія освіти.

Філософія з моменту свого виникнення була тісно пов'язана з розробкою педагогічних та освітніх ідей. В деяких випадках саме освітня проблематика й пов'язані з нею питання людського буття та соціальної організації ставали основою стратегічного напряму розвитку філософської думки – як це було, наприклад, в епоху Просвітництва. Однак ситуації з дослідженням філософських проблем освіти у ті часи і в наш час принципово відрізняються. Раніше філософія освіти складала просто своєрідний компонент філософської системи та системного мислення філософів і розгорталася як застосування основних концептуально-методологічних положень загально-філософського характеру до однієї зі сфер соціокультурної реальності – до системи освіти. Сьогодні ж філософія освіти конституюється як самостійний напрям наукового знання.

Становлення філософії освіти як особливого дослідницького напряму слід віднести до середини XX ст. На початку 1940-х рр. у Колумбійському університеті створюється товариство, метою якого стало дослідження філософських проблем освіти. З самого початку у США філософія освіти розвивалася на прагматично-прикладних засадах і використовувалася для вирішення проблем, пов'язаних із кризою освіти і становленням посткласичних принципів освітньої діяльності.

Можна виділити кілька причин того, що пошуки виходу з кризи фахівці у галузі освіти шукають у філософській сфері. Філософія освіти забезпечує узагальнену відповідь на кризові питання, оскільки займається граничними основами освіти й педагогіки (місце і смисл освіти в культурному універсумі, розуміння людини та ідеалу освіченості, смисл та особливості педагогічної діяльності тощо), і на цій основі здатна розробляти форми оптимізації освітньої практики. Окрім того, філософське дослідження освітніх проблем відкриває можливості узагальнюючого аналізу розвитку системи освіти в контексті основних соціокультурних змін сучасного суспільства.

Розгляд освітніх проблем у межах філософської методології дає можливість дослідження взаємозв'язку соціальних та освітніх змін,

що є принципово важливим для проектування та генерування посткласичних форм освітньої діяльності. Філософія освіти, здійснюючи співставлення різних концепцій освіти, рефлектуючи над їх основами, виявляючи основи кожної з них та піддаючи їх критичному аналізу, знаходить граничні основи освітньої системи і педагогічної думки, що можуть слугувати базою для консенсусу навіть вкрай відцентрових позицій. Нарешті, слід підкреслити, що сама криза освітньої сфери має не стільки педагогічні, скільки філософські витоки, а тому й пошуки виходу з кризової ситуації мають здійснюватися, у першу чергу, на теренах філософії освіти. Класична парадигма освіти, що виникла на основі філософії Просвітництва, не може бути цілком ототожнена ні з образом науки, ні з ідеєю універсального єдиного розуму, ні з нормативізмом філософії Просвітництва. Просвітництво, побудувавши нормативістськи-уніфікований образ науки, продовжило середньовічні дисциплінарні механізми освіти, ототожненої з навчанням, і навіть посилило їх, оскільки дисциплінарна організація була розповсюджена і на зміст, і на форми освіти, і на саму структуру наукового знання, що транслиювалося в системі освіти. Проте уявлення класичної філософії про наукове знання з єдиними універсальними нормами і позбавлене суб'єктивності зовсім не вичерпувало можливостей філософської інтерпретації класичної парадигми освіти. Остання успішно реалізовувалася і на іншому філософському підґрунті, що не мало ніякого відношення до багатьох постулатів філософії Просвітництва.

Можна зробити висновок, що розвиток філософії освіти повною мірою пояснюється надіями вчених і практиків саме на цьому шляху вирішити проблеми сучасної освіти та реалізувати її функціональний імператив як фактор становлення постіндустріального суспільства. Це дає достатні підстави для констатації факту обґрунтованості її виділення як самостійної наукової дисципліни для обслуговування комплексу соціальних потреб, пов'язаних з упорядкуванням та управлінням широкомасштабними та радикальними процесами змін в освітніх системах.

Традиційний підхід до філософії освіти, започаткований насамперед англо-американською філософською думкою, є досить формальним і спрощеним. Філософія освіти розглядається як галузь конкретно-філософського знання, як прикладна філософія. Її завдання

– це використовувати загальні філософські положення для вирішення загальних та конкретних проблем освіти. Відтак, філософсько-освітні дослідження в основному фокусуються на аналізі успішності чи невдачі застосування тих чи інших філософських ідей в освітній діяльності. Розгорнута критика прикладного тлумачення філософії подається багатьма західними вченими, особливо тих її аспектів, що пов'язані з «ситуативною філософією» та «професійним редукаціонізмом».

У сучасній філософській практиці на Заході термін «філософія освіти» вживається вже зовсім не як синонім просто «філософської думки у сфері освіти», а в тому ж значенні, що й терміни «філософія фізики», «філософія науки» тощо. На відміну від невизначеної різноманітності філософських думок з приводу освітніх проблем термін «філософія освіти» пов'язується з певною системністю, яка в даному випадку не просто переноситься із загальної філософії, але формується у взаємодії з нею як особливий тип філософської системності, що спеціалізується у зв'язку з освітою.

Загальний смисл конституювання філософії освіти на системних засадах виражається в тому, що остання зі сфери загальних роздумів та первинних форм узагальнення та обґрунтування конкретних напрямів педагогічної практики переводиться у простір багатограних міжсистемних взаємодій, де тільки й може когнітивно інституюватися будь-яка галузь філософського знання. Адже світоглядний та методологічно-концептуальний смисл філософських категорій розкривається не стільки в рамках окремих систем знань, скільки у міжсистемному полі їх взаємодії. Саме в такому полі філософські категорії розкриваються як загальні, а філософія освіти може виконувати свої узагальнюючі функції по відношенню до різноманіття сучасної освітньої теорії та практики, створюючи спільний фундамент для інтеграції цього різноманіття.

Сучасна вітчизняна філософія освіти значною мірою йде по шляху розвитку, вже пройденому західною наукою. Принципові відмінності у цей процес вносить відсутність практики філософського та наукового плюралізму, неналагодженість ринкових механізмів технологічного функціонування освітньої сфери і освітніх досліджень та специфіка філософської традиції. У результаті цих відмінностей розвиток філософії освіти відбувався у напрямі пошуку єдиного філософського підґрунтя освітніх новацій. З іншого боку, різноманіття

теоретико-методологічних підходів для вирішення філософських проблем освіти у нас значно менше. На сьогоднішній день можна виділити кілька цілком сформованих методологічних позицій у царині філософії освіти, що слугують концептуальною базою практичних філософсько-освітніх досліджень і різноманітних педагогічних практик.

Найнижчий рівень пов'язаний з підходом, коли філософія освіти розглядається як просто роздуми про пріоритети та сутність освіти як інституту розвитку культури. Зараз, однак, ця точка зору має розповсюдження лише в офіційно-публіцистичних та популярних працях, а у рамках серйозних наукових досліджень практично не зустрічається.

Прямо протилежною даному підходу є позиція, що розглядає філософію освіти як галузь прикладних філософських знань, посиляючись насамперед на домінування відповідного «практично-філософського» підходу на Заході. У рамках такого підходу найпоширенішими визначеннями філософії освіти є такі, де остання детально характеризується через сфери і методи свого застосування.

Ще один підхід являє собою інтерпретацію філософії освіти і не як філософії, і не як окремої науки, а як гранично широкої рефлексії над освітою та педагогікою, що використовує підходи та знання всіх рефлексивних дисциплін – методології, філософії, аксіології, історії, культурології. У даному випадку філософія освіти виступає фактично як теоретична педагогіка найвищого рівня узагальнення, щось за типом метапедагогічної теорії над педагогічною практикою.

Але все ж таки, думка про інтегративний (міждисциплінарний) характер філософії освіти є однією з найпродуктивніших для розуміння її природи. Об'єднуючою основою при цьому є філософська рефлексія щодо цілком певного предмета – сучасної системи освіти, закономірностей її розвитку та способів функціонування в інформаційному суспільстві. Позбавлена прив'язки до педагогічної теорії, ідея міждисциплінарної природи відкриває можливість когнітивної інституціоналізації філософії освіти.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Запропонуйте філософські "визначення" економіки, релігії, освіти.

2. Назвіть основні елементи проблемного поля філософії економіки – як класичного так й сучасного.

3. Прокоментуйте основні сюжети економічної історії людства, їх специфіку у сучасному світі.

4. Охарактеризуйте феномен підприємництва мовою філософії. Покажіть підприємство як "філософію" економічної (господарської) сфери життєдіяльності людства.

5. Зрозумілою є поява релігійного світогляду в історії людства. А чи є підстави стверджувати про його можливе зникнення, зникнення релігії як такої?

6. Прокоментуйте основні сюжети релігійної історії людства. Чи можна неklasичну релігійність сучасної людини вважати формою релігії?

7. Дайте тлумачення мовою філософії релігійних визначень щодо призначення людини у світі.

8. Розкрийте концептуальну мету філософії освіти.

9. Охарактеризуйте основні сюжети історії освітянських процесів і явищ в історії розвитку людства.

10. Освіта як підготовка, як набуття необхідних навичок – освіта як засвоєння досягнень культури: конфлікт чи діалог?

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2

СПЕЦІАЛЬНІ РОЗДІЛИ ФІЛОСОФІЇ: ФІЛОСОФІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 2.1

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ, ТЕХНІКИ, ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Філософія науки та наукового пізнання.

Предметом філософії пізнавальної діяльності та науки – є загальні закономірності та тенденції наукового пізнання як особливої діяльності із виробництва наукових знань, що взяті в рамках їх

історичного розвитку та розглядаються у мінливому соціокультурному контексті.

Філософія науки – це галузь філософського знання, сукупність філософських теорій, концепцій тощо, яка, з одного боку, вивчає мовою філософії особливості науково-пізнавальної діяльності як такої людини й суспільства, з іншого боку, вивчає науку як специфічну сферу людської життєдіяльності та як систему знань, що розвивається.

Щодо конструкту «філософія науки», існують різні варіанти його тлумачення (інтерпретації): це філософія, яка спирається на результати й методи науки (Р. Карнап, М. Бунге, А. Уайтхед); це посередник між наукою та гуманітарним знанням (Ф. Франк, М. Вартовський); це методологічний аналіз науки (Г.Р. Харре, М.Б. Хессе, І. Лакатос, Л. Лаудан); це ідеологічні спекуляції на науці, у цілому шкідливі для науки й суспільства (П. Фейєрабенд); це виявлення передумов наукового мислення й діяльності; це метанаукова методологія, що визначає, чим наукове пізнання відрізняється від інших способів пізнання; це синонім наукознавства, дисципліна, що включає у себе методологію, історію й соціологію науки.

Як розділ філософії, філософія науки сформувалася у середині ХХ ст. Як напрямок, що пізніше виріс до розділу філософії, філософія науки розпочалася з середини ХІХ ст., й була заснована працями позитивістів О. Конта, Дж.С. Мілля, Г. Спенсера та ін.

Філософія науки виникла як відповідь на соціальний запит необхідності осмислення соціокультурних функцій науки в умовах науково-технічного прогресу. Розглядаючи наукове пізнання як соціокультурний феномен, філософія науки розвивається разом із самою наукою, а також разом із людиною як такою, що займається науковими розвідками.

Філософія науки має статус історичного соціокультурного знання незалежно від того, чи орієнтована вона на природничі чи соціогуманітарні науки. Філософа науки цікавить науковий пошук, «алгоритм відкриття», динаміка розвитку наукового знання, методи дослідницької діяльності. Варто відмітити, що філософія науки хоч і цікавиться розумним розвитком наук, але не покликана безпосередньо забезпечувати їх розумний розвиток, як це покликана робити багатогалузева метанаука. Якщо основна мета науки – отримання

істини, то філософія науки є однією з найважливіших для людства сфер застосування його інтелекту, в рамках якої ведеться обговорення питання «як можливе досягнення істини?»).

Безпосередньою попередницею філософії науки безумовно є гносеологія XVII-XVIII ст. (як емпірична, так і раціоналістична), в центрі якої стояло осмислення сутності наукового знання та методів його отримання. Гносеологічні питання були центральною темою класичної філософії Нового часу – від Р. Декарта та Дж. Локка до І. Канта. Без розуміння цих питань неможливо зрозуміти філософія науки XIX-XX ст.

Як окремий напрям філософія науки оформилась у XIX ст. В її розвитку можна виділити кілька етапів.

Позитивізм проходить ряд стадій, традиційно званих першим позитивізмом, другим позитивізмом (емпіріокритицизмом) і третім позитивізмом (логічний позитивізм, неопозитивізм). Загальною рисою всіх перерахованих течій є емпіризм, висхідний до Ф. Бекона, і неприйняття метафізики, під якою позитивісти розуміють класичну філософію Нового часу, – від Р. Декарта до Г. Гегеля). Також для позитивізму у цілому характерний односторонній аналіз науки: вважається, що наука робить істотний вплив на культуру людства, тоді як сама вона підкоряється лише своїм внутрішнім законам і не схильна до впливу соціальних, історичних, естетичних, релігійних і інших зовнішніх чинників.

Основними рисами позитивізму є такі висхідні принципи:

- наука і наукова раціональність визнається вищою цінністю;
- вимога перенесення природнонаукових методів у гуманітарні науки;
- спроба позбавити науку від умоглядних побудов, вимога все перевіряти досвідом;
- віра у прогрес науки.

Перший позитивізм. Основоположником позитивізму є французький філософ Огюст Конт (1830-і рр.), одна з основних робіт якого так і називається – «Курс позитивної філософії» («Cours de philosophie positive»). Саме О. Конт висунув ідею про відрив метафізики від науки. Також О. Конт вважав, що єдиним джерелом пізнання служить досвід. Ніяких природжених форм пізнання на зразок апіорних думок Канта не існує. Близькі ідеї висловлювали також Г. Спенсер, Дж. Мілль.

Другий позитивізм (емпіріокритицизм). Якщо творці позитивізму були не професійними ученими, то другий позитивізм, навпаки, характеризується тіснішим зв'язком з наукою. Одним з лідерів цього напрямку був Ернст Мах, що вніс внесок до розробки цілого ряду напрямів фізики (теоретичної і експериментальної механіки, оптики, акустики й ін.). Іншим видатним представником другого позитивізму був Ріхард Авенаріус, професор Цюрихського університету, що також поєднував заняття філософією з розробкою конкретних наук, біології і психології.

Переклад назви емпіріокритицизм – «Критика досвіду». Мета даного напрямку позитивізму – очистити досвід. Особистий досвід виражається в поняттях – історичних конструкціях, залежних від соціальних стосунків. Засоби вираження досвіду повні міфів, помилок, фантазій. Отже, потрібно очистити досвід.

Ернст Мах критикував механіку І. Ньютона за введення понять абсолютний простір і час, оскільки вони не спостережувані, а отже є фікціями, тому їх потрібно вигнати з науки. Е. Мах сформулював принцип економії мислення: наука має на меті замінити, тобто зекономити досвід, випереджаючи факти. В.Ленін (робота «Матеріалізм і емпіріокритицизм») критикував емпіріокритицизм Е.Маха, оскільки вважав що емпіріокритицизм веде до суб'єктивного ідеалізму Беркліанського толку. Е.Мах вважав, що будь-яке пізнання є біологічно корисне психічне переживання. І пізнання і помилка витікають з одних і тих же психічних джерел і лише успіх може розділити їх. Джерелом помилок є: недостатня увага до умов спостереження.

Ріхард Авенаріус (1843-1896) висував вимогу критики досвіду: досвід слід перевірити, оскільки особистий досвід виражений в соціально обумовлених поняттях. Серед інших ідей Р. Авенаріуса принцип найменшої витрати сил, визнання опису ідеалом науки, відмова від пояснення, прагнення до критичного перегляду всіх істин, повернення до «природного поняття світу».

Третій позитивізм. Як напрям філософії науки, третій позитивізм (логічний позитивізм, «Віденський кружок» або неопозитивізм) виник з дискусій групи учених-фахівців (математиків, фізиків, соціологів), що цікавляться філософією, які у 1920-30-х рр. регулярно збиралися у Віденському університеті. Учасники цієї групи надихнули успіхами двох видних мислителів ХХ ст.: Бертрана Рассела

в області підстав математики («Principia Mathematica») та його учня Людвіга Вітгенштейна, що поклав математичні ідеї Рассела в основу своєї філософії («Логіко-філософський трактат»). Логічні позитивісти вирішили перенести логіко-математичні ідеї Б.Рассела і Л.Вітгенштейна на філософію науки і побудувати її, подібно до математики, аксіоматично. Базисом (аксіомами) повинні були служити безперечні емпіричні факти, а всі теорії повинні виходити з базисних тверджень шляхом логічних висновків.

Логічний позитивізм висунув ряд вимог, в числі яких відмова від гегелівської метафізики понять, оскільки неможливо отримувати нові знання тільки шляхом аналізу понять й їх визначень. Філософія має бути не системою абсолютного знання, а методом критичного дослідження. Завдання філософії – прояснення сенсу понять за допомогою логічного аналізу.

Мова розглядалася як міст між тілесним і не-тілесним, оскільки вона, з одного боку, система фізично сприйманих звуків, а з іншого боку, пов'язана з нематеріальними, по суті, думками. У пошуках дійсного знання слід звернутися не до психологічного аналізу сприйняття, а до логічного аналізу мови.

Проте цей напрям потерпів невдачу. У середині ХХ ст. було розкрито відразу декілька принципових суперечностей, непереборних у логічному позитивізмі. Сенс їх полягав в тому, що метафізику, тобто поняття, що не перевіряють, не можна було вигнати з науки, оскільки до таких відносяться і певні фундаментальні наукові поняття і принципи. Це привело до виникнення безлічі альтернативних поглядів на науку, що отримали загальну назву «постпозитивізм».

Постпозитивізм – збірна назва безлічі різноманітних концепцій, які в чомусь схожі, а в чомусь відмінні одна від одної. Всі вони виникли як спроби подолання недоліків позитивізму.

У 1960-70-і рр. під впливом ідей Карла Поппера (1902-1994) сформувалась течія постпозитивізму. Це множина методологічних концепцій, що прийшли на зміну тим, які схилялись до методології логічного позитивізму. Постпозитивізм є етапом у розвитку філософії науки. Основні його представники: Т. Кун, І. Лакатос, С. Тулмін, У. Селларс, Д. Агассі, П. Фейєрабенд та ін.

Слід виділити специфічні риси постпозитивізму: 1) відхід від орієнтації на символічну логіку і звернення до історії науки; 2) поступовий відхід від демаркаціонізму; 3) відмова від кумулятивізму в

розумінні розвитку знання; 4) суттєва зміна проблематики методологічних досліджень.

Характерними для постпозитивізму є проблеми фальсифікації: правдоподібності наукових теорій, раціональності; розуміння; соціології знання. Зупинимось на деяких із них.

Практично всі представники постпозитивізму залишили значний слід в обґрунтуванні сутності наукової теорії. К.Поппер при цьому виходив із того, що, по-перше, наукова теорія повинна мати надлишок емпіричного матеріалу; по-друге, нова наукова теорія має пояснювати усі наслідки старої теорії; по-третє, наукову теорію слід піддавати фальсифікації і спростовувати, якщо з'являються нові факти; по-четверте, суперечлива теорія має відкидатись як ненаукова.

Британський філософ І.Лакатос розробив універсальну концепцію розвитку науки, яка ґрунтується на ідеї конкуруючих науково-дослідницьких програм. Останні є серією теорій, що змінюють одна одну і об'єднані певною сукупністю базисних ідей та принципів. Вони складають одиниці розвитку наукового знання. Науково-дослідницька програма, за І.Лакатосом, складається з ядра (сукупність наукових припущень, що зберігаються без зміни в усіх теоріях); захисного поясу (допоміжні гіпотези, що захищають ядро від фальсифікації); позитивної й негативної евристики (методологічні правила, що сприяють позитивному розвитку).

Впливовою частиною постпозитивізму є *критичний раціоналізм* (К. Поппер, П. Фейєрабенд, Д. Агассі та ін). Ця течія сформувалась як спроба подолати основні суперечності неопозитивізму, проте вона все ж не виходить за межі традиційної позитивістської філософії. Критичний раціоналізм у своєму розвитку пройшов декілька етапів: 1920-30-ті рр. – формування методологічної доктрини К. Поппера; 1940-50-ті рр. – поширення його ідей на сферу соціальної філософії і соціально-історичного знання; 1960-70-ті рр. – онтологічна реформа, зрощення з реформістською соціал-демократичною ідеологією; 1970-80-ті рр. – ревізія ортодоксального попперіанства і його модернізація за допомогою ідей соціології науки, соціальної психології, герменевтики тощо.

Критичний раціоналізм спростовує вчення про приховані сутності та інструменталізм – наукові теорії і закони не мають описових характеристик. У критичному раціоналізмі виражене прагнення відділити сферу раціональності (науку) від псевдонауки,

метафізики та ідеології, розмежувати їх. Він виступає не лише способом характеристики наукового знання, а й нормою поведінки вченого в ситуації дослідження. Критичний раціоналізм переплітається з традиціями соціальної інженерії і соціальної терапії, утворюючи сукупність концепцій, спрямованих на вирішення конкретних проблем соціального життя, проте в його рамках не було сформульовано програми переходу від закритого суспільства до відкритого.

Зрушенням критичного раціоналізму в бік лібералізації вимог раціональності був *«методологічний анархізм»* американського філософа П. Фейєрабенда. Основна ідея його вчення полягає в тому, що будь-які норми діяльності не є адекватними у різні часи. П. Фейєрабанд заперечує можливість універсального методу пізнання, тому що будь-який розвиток знання передбачає відмову від старих методів. Він робить висновок, що раціональність є продуктом історії. П. Фейєрабанд відстоює також позицію теоретичного і методологічного плюралізму: існує безліч рівноправних типів знання, і це сприяє зростанню знання і розвитку особистості.

Загалом постпозитивізм відіграв значну роль у розвитку філософії науки XX ст. З еволюцією від неопозитивізму до постпозитивізму пов'язана зміна певних світоглядних установок філософії науки – розчарування у безумовних раціоналістично трактованих орієнтирах культури (у тому числі домінуючій ролі науки та наукового знання) та схильність до мозаїчного, калейдоскопічного та плюралістичного бачення світу та місця людини в ньому, акцент на відносності історичної обумовленості пізнавальних процесів та результатів. Безумовно, ця зміна не є ані всеохоплюючою, ані необоротною; критичний аналіз пов'язаний з ним процесів є необхідною умовою подальшого розвитку філософії науки.

Позитивізм поставив своєю метою вигнати метафізику з науки. Під метафізикою розумілись твердження, що не можуть бути спостережені чи перевірені. Філософія мала бути очищена від метафізичних побудов і замість розробки метафізичних систем зайнятися аналізом мови. Програма позитивістів не була реалізована, постпозитивісти показали, що в науці завжди містяться метафізичні припущення, і, значить, виганяючи метафізику доведеться зруйнувати саму науку. Позитивісти не були самотні у боротьбі з метафізикою. Значними течіями у філософії науки є конвенціоналізм (П. Дюем,

А. Пуанкаре), інструменталізм (Дж. Дьюї), операціоналізм (П.У. Бріджмен) та прагматизм (Ч. Пірс).

Отже, філософія науки, що історично має невеликий термін існування, пройшла значний шлях виникнення, трансформації, розвитку своїх концептуальних засад. Їй відбувалося це тлі розвитку власне науки, яка за цей час також пройшла певний шлях – від *класичного ідеалу науки* (що як парадигму мав класичну механіку, картина світу будувалась на засадах жорсткого детермінізму П. Лапласа, а образ світобудови уподібнювався годинниковому механізму) до *некласичного ідеалу науки* (який парадигмою мав відносність, дискретність, квантування, ймовірність; відмову від принципу детермінізму, базувався на концепції нестаціонарного Всесвіту, варіативності картини світу, система знань про яку постійно уточнюється і розвивається) й на сьогодні у *постнекласичний ідеал науки* (як парадигму має ідею становлення та самоорганізації, виходить з тези про надзвичайну складність й непередбачуваність унікальних, тих що досліджуються, об'єктів, невизначеність вважає атрибутивною рисою картини світу, стверджує співмірність наукових відкриттів загальнолюдським цінностям та ідеалам, йдеться, зокрема, про соціо-гумантарну та екологічну експертизи науково-технічних проектів, пошук шляхів виходу із глобальних криз). Постнекласична наукова картина світу є поєднанням багатьох дисциплінарних онтологій, що репрезентують собою знання про неживу природу, органічний світ та соціальне життя.

Видається, у майбутньому буде відбуватися ще не одна трансформація «наукового пізнання», й постнекласична наукова раціональність не є її завершальним етапом.

Філософія техніки.

Вступ людства до третього тисячоліття здійснюється шляхом глобальної революції у масштабах планети як результату збігу соціально-економічних, політичних, науково-технічних, екологічних і демографічних чинників. Поразка тоталітарних режимів і перехід до неоконсервативних і ліберально-демократичних форм правління, поступовий але стрімкий перехід людства від індустріальної до постіндустріальної або, точніше кажучи, до цивілізації високих технологій, усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей над ціннісними установками окремих соціальних груп, екологічна криза і у зв'язку з цим визнання необхідності якісної зміни суспільства до

природи (від панування над природою до гармонії з нею) – такий далеко не повний набір тих процесів, які складають зміст сучасної глобальної революції.

У багатокольоровому спектрі складових глобальної революції одне з перших місць займає техніка, її розвиток, функціонування соціальні наслідки. Саме із технікою у великій мірі пов'язана діяльність і саме життя сучасної людини. Саме вона спричиняє все більш зростаючий вплив на сучасну цивілізацію, трансформуючи її в постіндустріальну. Не дивно, що техніка у всьому різноманітті зв'язків і стосунків з різними сферами і явищами суспільства і природи є об'єктом філософської уваги. Більш того, у філософії склалася ґрунтовна традиція, яка привела до формування філософії техніки.

Людина приречена на присутність техніки» (К. Ясперс). Не викликає заперечень, що феномен техніки, як і будь-який інший, підлягає вивченню мовою філософії. Історія техніки є історією культури людства.

Філософія техніки – це галузь філософського знання, сукупність філософських теорій, концепцій тощо стосовно вивчення найбільш загальних закономірностей розвитку техніки (технології, інженерної і технічної діяльності, технічних наук), а також визначення їх місця у людській культурі у цілому та у сучасному суспільстві зокрема.

Колись соціальні пророки протягом цілих століть були зайняті пошуками надійного ключа до прогнозів майбутнього. Тепер стає зрозумілим, що таким ключем є аналіз економіки і техніки.

Філософія техніки як специфічна область філософського знання зародилася на Заході більше ста років тому. Вона була покликана сформулювати філософський синтез знань про техніку і розробити методологію її дослідження. Відносно самостійним предметом філософського дослідження техніка стала у ХХ ст. у межах філософії техніки. «Філософія техніки» як напрямок у сучасній філософії існує вже протягом більше як століття – як велика кількість текстів і розгалужена структура соціальних інститутів у різних країнах світу. А народилася філософія техніки у середині ХІХ ст. у Німеччині; її першими представниками були Е. Капп, Ф. Дессауер, Е. Чімер, Е. Дюбуа-Реймон, Ф. Бон, А. Еспінас й інші.

Ернст Капп у 1877 р. у заголовку своєї книги «Основні напрямки філософії техніки» вперше поєднав слова «філософія» і

«техніка». Зміст його філософії техніки базувався на принципі «органо-проекції» (людина у всіх своїх витворах відтворює свої органи). Не зважаючи на те, що вже сучасники Е. Каппа заперечували цей принцип (тільки найпримітивніші доісторичні знаряддя праці, такі як молоток чи сокира, можна розглядати як проекцію кінцівок людини, а все стріла чи колесо не мають прототипів у людському організмі), інтерес до ідей Е. Каппа ніколи не зникав.

Сьогодні – у багатьох університетах Німеччини, США, Іспанії, Японії й інших країн світу існують відповідні дослідницькі групи, кафедри філософії техніки, читаються курси лекцій з філософії техніки. У США дислокується Міжнародне Товариство з філософії техніки, яке, розпочинаючи з 1978 р., публікує щорічник «Дослідження з філософії техніки». Англomовна література з філософії техніки – це Дж. Агассі, М. Бунте, Л. Віннер, П. Дурбін, Д. Іді, З. Карпентер, Е. Лейтон, Д. Мітчем, Л. Хікман, Ф. Ферре й інші. Сучасними представниками «філософії техніки» є Х. Закссе, Х. Ленк, Ф. Рапп, Г. Рополь, А. Хунінг, В. Циммерлі й інші.

Предметне поле філософії техніки – це техніка, технічна діяльність і технічне знання як феномени культури; це внутрішні закономірності і зовнішні форми розвитку технічної свідомості людства; це техніка як засіб для людини стати (бути) самою собою (у відповідності до принципу Протагора «людина – міра всіх речей»); це соціально-філософські та етичні проблеми техніки, її соціокультурних, соціальних, екологічних й інших наслідків; це дослідження технічного відношення людини до світу, технічного світогляду; це проблеми сутності та сенсу техніки; це техніка як особлива подієвість, реальність, як світ технічних подій, в якому людина живе; це проблема «технічного існування» людини (адже сучасна техніка обумовлює людські потреби, все більше перетворюється на середовище проживання, часто-густо визначає сам спосіб існування людини); це технічна раціональність як феномен, що історично розвивається та багато іншого. У фокусі «філософії техніки» й різноманітні культурні «тексти», в яких обговорюється техніка, та технічна поведінка людей.

Техніка – це система створених людиною засобів й знарядь, які матеріалізують знання та сприяють збільшенню ефективності людської діяльності, а також прийому і операції, вміння і мистецтво здійснення діяльності. Первинними в історії людства «технічними»

пристроями були знаряддя праці та зброя. У вузькому сенсі: техніка – будь-які допоміжні засоби діяльності, знаряддя та засоби праці. У широкому сенсі: техніка виступає як особливий, технічний підхід до будь-якої сфери людської діяльності, термін «техніка» може бути використаний практично до всіх сфер і напрямків людської життєдіяльності (техніка письма, техніка акторської гри, техніка гри на музикальних інструментах, техніка пілотування, техніка розмірковувань й ін.), як штучний прийом, який посилює, покращує або полегшує людську дію. Як феномен у цілому, техніка – це технічні пристрої, технічні споруди, технічне середовище, технічна діяльність, технічні знання.

Технологія (від давньогрец. «техне» - мистецтво, майстерність, вміння; «логос» - думка, методика) – сукупність прийомів та способів отримання, обробки, виготовлення, змінювання стану, властивостей, форми сировини, матеріалів, напівфабрикатів, здійснюваних у різних галузях суспільної діяльності з виробництва готової продукції; комплекс організаційних заходів, спрямованих на виготовлення, обслуговування, ремонт і експлуатацію виробу із номінальною якістю та оптимальними затратами, й обумовлених поточним рівнем розвитку науки, техніки і суспільства у цілому. Це – спосіб перетворення речовини, енергії, інформації (як початкових матеріалів) у процесі виготовлення кінцевого суспільного продукту із заданими параметрами. Це – практичне застосування знання і використання методів у виробничій діяльності. Предмет технології – технічна дія. Термін «технологія» запровадив у науковий обіг І. Бекман у 1772 р. (його книга «Посібник з технології, або Пізнання ремесел, фабрик і мануфактур»). Види технологій: традиційна – технологія охоплює послідовність операцій, що виконуються за допомогою певної техніки у конкретному виробничому процесі; сучасна – технологія постає складною системою артефактів, виробничих операцій і процесів, ресурсних джерел, підсистем соціальних наслідків інформації, управління, фінансування і взаємодій з іншими технологіями (усвідомлення починається у 1970-і рр.).

До філософського аналізу техніки склалися різні підходи. В одних випадках техніка трактується у чисто інструментальному плані, в інших як явище культури, в третіх в її взаєминах з науковими знанням. Іноді техніку розглядають в таких аспектах, як світоглядний, натуралістичний, вольовий, раціональний тощо. Наявність

багатоаспектного розгляду техніки при її філософському дослідженні цілком правомірне і визначається низкою обставин.

Перш за все, в різні історичні періоди в термін «техніка» вкладався різний зміст залежно від значущості функцій людини і техніки в трудовому процесі. Оскільки при використанні ручних знарядь праці величезне значення мало вміння людини їх використовувати під технікою розумілося мистецтво, майстерність. В умовах ремісничого виробництва майстерність, що передавалась із покоління в покоління, мала велике значення, але зростає і роль знарядь праці у виробничому процесі. Під технікою починають розуміти не тільки мистецтво працівника, але і засоби його праці. Не випадкове англійське слово *technolodgy* означає і техніку, і технологію. З переходом на початку ХХІ ст. до крупного машинного виробництва, коли майстерність робочого відступила на задній план, під технікою почали розуміти матеріальні засоби праці. Нині, коли техніка упровадилася буквально у всі сфери людської діяльності, техніку розуміють ширше, як штучно створені засоби людської діяльності і, більш того, як опредметнене знання. Принцип історизму вимагає аналізу різних історичних значень феномену техніки.

Враховуючи те, що техніка є вельми складною і гетерогенною системою, що ускладнює її однозначне визначення, техніка формує вельми складні і, інколи, амбівалентні стосунки з іншими соціальними і природними чинниками.

Нарешті, техніка є об'єктом уваги багатьох фахівців – від інженерів і філософів до економістів і соціологів. Всі вони досліджують техніку крізь призму своїх професійних інтересів.

Можна зауважити на такі аспекти філософського аналізу техніки: 1) техніка як особливий вид людської діяльності; 2) техніка як засіб цієї діяльності; 3) техніка як реалізоване знання; 4) техніка як соціальний феномен.

При аналізі цих аспектів техніки філософія стикається з різними сторонами даного феномену, які, попри все, взаємопов'язані одна з одною в самому об'єкті. Філософія техніки намагається піддати всебічному аналізу феномен техніки, запитуючи при цьому, як зазначає М. Хайдегер, чим же вона є. Всім відомо, що техніка є засіб для досягнення цілі, а також – це вид людської діяльності. Обидва ці визначення говорять про одне і те саме, адже ставити цілі, створювати засоби для їх досягнення та використовувати їх – і є людська

діяльність. Продовжуючи цю думку, можна стверджувати, що у засобах людської діяльності реалізуються певні знання, а сама діяльність спрямована на досягнення заданих особистісними та суспільними потребами цілей. Тому вказані аспекти техніки можна виокремити лише в абстракції всебічної філософської рефлексії техніки.

Філософія інноваційної діяльності.

Інноваційна діяльність – розробка, розповсюдження та впровадження науково-технічних нововведень (інновацій).

Інноваційна діяльність – це діяльність з вирішення комплексної проблеми, яка виникає внаслідок зіткнення усталених та нових форм практики або через невідповідність традиційних норм новим соціальним запитам; це запровадження у наукову (технічну, технологічну) практику принципово нових ідей, методик, технічних рішень, технологій тощо.

Інновація – змінення концептуального підходу до норм, правил, конструкцій, технологій тощо, результатом чого постає нове і принципово нове, принципово перетворене.

Традиція (від лат. *traditio* - передача) – правила, норми й т. ін., що установилися. Новація (від лат. *novatio* - оновлення, змінювання) – нові правила, норми й т. ін., отриманні як вдосконалення існуючих, за допомогою використання нових знань, шляхом подолання тих чи інших недоліків наявних речей, процесів, явищ. Інновація (від лат. *novatio* та префікса *in* – «у напрямку» з лат.) – тобто «у напрямку змінювань» – результат радикальної новизни, який не тільки чинить суттєвий вплив на суспільство, але й отримує на себе його (суспільства) зворотний вплив, причому у будь-яких аспектах (соціальному, економічному, культурологічному, гносеологічному, науково-технічному, на рівні моделей людської поведінки та ін.).

Сучасними міжнародними стандартами інновація визначається – як кінцевий результат відповідної діяльності, що втілений у новому чи вдосконаленому продукті, впровадженому на ринку, новому чи вдосконаленому технологічному процесі, використовуваному у практичній діяльності, чи у новому підході до надання соціальних послуг. У Законі України «Про інноваційну діяльність» надане таке визначення інновації: інновація – «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення – виробничі,

адміністративні, комерційні та інші, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери».

Інноваційні технології – сукупність методів та засобів, підтримуючих етапи реалізації нововведення. Види інноваційних технологій: впровадження (використання результатів досліджень у конкретних умовах); тренінг (активне навчання кадрів з розвитку їх знань, вмінь, навичок та соціальних установок з метою набуття ними компетентності міжособистісної і професійної поведінки); консалтинг (діяльність із консультивання управлінців з широкого кола питань); трансферт (передавання технологій, норм тощо, перенесення умінь, навичок з однієї сфери діяльності в іншу).

Сам термін *innovation* вперше з'явився у наукових текстах XIX ст. Нове життя поняття «інновація» отримало на початку XX ст. у працях австрійського й американського економіста і соціолога Й. Шумпетера – як аналіз «інноваційних комбінацій» у розвитку економічних систем. Інновація – це не будь-яке нововведення, а тільки таке, яке суттєво підвищує ефективність існуючої системи.

Внаслідок свого комплексного суспільного розгортання, інновації утворюють нову технолого-соціально-економічну підсистему суспільства, яка складається: з галузей, які здійснюють інновацію; з галузей, які поширюють нову технологію та поглиблюють її економічні переваги; з галузей, які виникають у межах розвитку нового технологічного стилю. У цілому інноваційний розвиток постає процесом структурного вдосконалення економіки, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу (рівня життя) у суспільстві.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Феномен пізнавальної активності людини – про що він? Хто така є «Людина Що Пізнає»?
2. Якими є ідеали науки? Якими є негативні прояви науки?
3. З'ясуйте, які теорії відіграють роль фундаментальної теорії у класичній, некласичній та постнекласичній науці.
4. Порівняйте цілі та особливості наукового дослідження на трьох етапах розвитку науки: класичному, некласичному, постнекласичному.

5. Сформулюйте основні критерії наукової раціональності у класичній/некласичній/постнекласичній картинах світу.

6. Філософія некласичної науки стверджує, що наука – тільки чергова інтелектуальна традиція, що прийшла на заміну міфу і релігії, й зовсім не вищий тип пізнання: хіба можна говорити, що атомна енергія, синтетика чи антибіотики є більш високими досягненнями людини, ніж приручення тварин, винахід вогню чи колеса. Ваша думка з цього приводу.

7. Теоретичне знання – яким є його статус у сучасному світі? Чим постає «теорія» у науці, у політиці, у мистецтві тощо?

8. Поясніть специфіку науки як соціального інституту, яким, по суті, вона постає у XX - початку XXI ст.

9. Охарактеризуйте предметне поле та основні сюжети історії техніки в історії розвитку людства.

10. Історико-культурна логіка формування технологічного розуму людства – прокоментуйте.

11. «Інженерне мислення» – історія, специфіка.

12. Чим відрізняється від людини робот?

13. Роль надсмільливих наукових гіпотез та божевільних технічних проєктів в історії розвитку людства.

14. Філософія інноваційного розвитку: основні поняття, проблеми, концепти, сюжети.

15. Покажіть принципову відмінність «відкриття» від «інновації».

16. Інноваційність – в економіці, техніко-технологічній сфері, менеджменті, соціальній сфері тощо – покажіть на прикладах.

17. Інноваційна діяльність – як цінність сучасної цивілізації.

ТЕМА 2.2

ФІЛОСОФІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА, КОМП'ЮТЕРНОГО РОЗУМУ ТА "ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ"

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

З розвитком новітніх технологій все помітнішим став їх вплив на людину, суспільство в цілому. Виникають нові типи відносин між людьми, нові концепції щодо організації соціуму, зокрема – інформаційне суспільство, що є суспільствознавчою концепцією, яка головним фактором розвитку суспільства визначає виробництво та використання науково-технічної та іншої інформації.

Інформаційне суспільство (англ. Information society) - теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація і знання. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства, є: збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті; зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує (а) ефективну інформаційну взаємодію людей, (б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів і (в) задоволення їх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, засновниками якої були З. Бжезинський, О. Белл, О. Тоффлер. При розгляді розвитку суспільства як «зміни ступенів», прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення з домінуванням «четвертого», інформаційного, сектору економіки, який іде після сільського господарства, промисловості та економіки послуг. Завдяки можливості спілкування, інформаційної технології приводить до того, що в інформаційному суспільстві класи змінюються соціально недиференційованими «інформаційними спільнотами».

Концепція інформаційного суспільства обґрунтовує «глобальну електронну цивілізацію», що базується на синтезі телебачення, комп'ютерної служби та енергетики. «Комп'ютерна революція» поступово приводить до зміни традиційного друку «електронними книгами», змінює ідеологію, перетворює безробіття у забезпечене дозвілля. Соціальні та політичні зміни розглядаються у теорії

інформаційного суспільства як наслідок «мікроелектронної революції». Перспектива розвитку демократії пов'язується з розповсюдженням інформаційної техніки, яка забезпечує двосторонній зв'язок громадян з урядом, дозволить враховувати їх думку при розробці політичних рішень. Розробки у галузі «штучного інтелекту» розглядаються як можливість інформаційного трактування самої людини. Концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично орієнтованих філософів та науковців, які дотримуються думки щодо негативних наслідків комп'ютеризації суспільства. Постають питання щодо можливості гармонійного розвитку людини, культури соціуму у цілому.

У сучасній соціальній філософії усвідомлення поняття «суспільство» пов'язане з інформаційною революцією, із новим баченням світу. Інформаційно-комп'ютерна революція реалізується як «процес інформатизації усіх сфер життя суспільства й життєдіяльності людини. В основі кожної соціотехнічної революції знаходяться свої особливі технологічні системи. Для інформаційної революції це інформаційні технології. Її кінцевим результатом повинно стати створення нової інформаційної цивілізації. При чому все радикально змінюється: матеріальне виробництво і світогляд, побут і освіта, спілкування й мистецтво змінюють не тільки свої зовнішні риси, але й внутрішні механізми – зміст діяльності...» пише А.І. Ракітов у праці «Філософія комп'ютерної революції». Формується загальнопланетарна цивілізація на засадах, з одного боку, єдності і неподільності світового співтовариства, з іншого – множинності, відносної незалежності й різноманітності народів, культур.

За думкою Д. Белла у наступному столітті вирішальне значення для економічного та соціального життя, для способів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває становище нового соціального укладу, що базується на телекомунікаціях. Революція в організації та обробці інформації та знань, в якій головну роль грає комп'ютер, розвертається водночас із розвитком індустріального суспільства. Три аспекти останнього особливо необхідні для розуміння телекомунікаційної революції: 1) перехід від індустріального до сервісного суспільства; 2) вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання для здійснення технологічних інновацій; 3) перетворення нової «інтелектуальної

технології» у ключовий засіб системного аналізу та теорії прийняття рішень.

Один із засновників концепції «інформаційного суспільства» Д. Белл серед перших виділив його характерні ознаки. Його визначення цього поняття зводиться до роз'яснення суттєвостей нового суспільства через зміни, що будуть відрізняти «післяреволюційне» суспільство від теперішнього.

При визначенні поняття «інформаційного суспільства» на думку А. Турена найважливішим моментом є те, що робиться акцент на нові економічні стосунки. А. Турен підкреслює особливу важливість перетворень інвестиційної та керівничої політики під час телекомунікаційно-інформаційної революції.

Г. Кан досліджував відмінності між поняттями «інформація» та «інтелект» і вбачав цю відмінність штучною, але достатньо важливою. Дослідження Г. Кана особливостей розмежування понять «інтелекту» та «інформації» є дуже важливим для розуміння сутності «інформаційного суспільства», оскільки воно дозволяє чітко відокремлювати духовну й матеріальну сфери нового суспільства. Адже інформація сама по собі, без людських емоцій не здатна змінювати людську культуру, сприяти прогресу духу.

Культура «інформаційного суспільства» відзначається стрімкістю зміни, розвитку. Замість довгих «ниток» ідей, пов'язаних одна з одною, потрібно сприймати «урибки» інформації: оголошення, команди, уривки новин, які не узгоджуються зі схемами. Нові образи та уявлення не піддаються класифікації – частково тому, що вони не вкладаються в старі категорії, частково тому, що мають дивну непов'язану форму.

Читачі різноманітних видань та спеціалізованих журналів короткими прийомами сприймають величезну кількість інформації. Але і вони намагаються знайти нові поняття та метафори, які б дали можливість систематизувати чи організувати «урибки» в більше ціле. Однак, замість того, щоб намагатись втиснути нові дані в стандартні категорії та рамки, вони хотіли б все побудувати на свій власний лад. Замість того, щоб просто запозичити готову ідеальну модель реальності, зараз ми самі мусимо знову та знову її винаходити. Це важка необхідність, але разом з тим, відкриває великі можливості для розвитку індивідуальності, демасифікації культури та особистості. Деякі, правда, не витримують, ламаються або відходять в сторону.

Інші перетворюються в таких, які постійно розвиваються, компетентних індивідів, здатних підійматись в своїй діяльності на новий, більш високий рівень.

О. Тофлер одним з перших помітив корінні зміни, які мали місце за останній час в культурі суспільства, особливо західного. Зростаюча сила потоку інформаційного обміну між людьми породила новий тип культури, в якій все підпорядковано необхідності класифікації, уніфікації для найбільшої компресії та підвищення ефективності при передачі від людини до людини чи то особисто, чи то через засоби масової інформації.

К. Ясперс писав, що техніка не тільки наближує нас до пізнання, техніка відкриває перед нами новий світ та нові можливості існування в ньому. Він одним із перших підняв проблему нової естетики у технізованому світі.

Радикальні зміни у сфері виробництва неминуче призведуть до великих соціальних змін. Ще при житті нашого покоління фабрики та установи наполовину спорожніють та перетворюються у складські приміщення. Футуристи вважають, що розвиток мережі інформації дозволить значно розширити практику надомної праці. Це дозволить зменшити забруднення оточуючого середовища та знизити витрати на її відновлення. У напрямку створення електронного котеджу діють і соціальні фактори. Чим більше скорочується робочий день, тим більше часу для робітника для саморозвитку.

Тож, інформаційне суспільство – це концепція постіндустріального суспільства; нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання. Рисами, що відрізняють інформаційне товариство, є: збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; збільшення долі інформаційних комунікацій, продуктів та послуг у валовому внутрішньому продукті; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує: а) ефективну інформаційну взаємодію людей, б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів та в) задоволення їх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Окрім того, інформаційне суспільство – це щабель у розвитку сучасної цивілізації, що характеризується збільшенням ролі інформації і знань в житті суспільства, зростанням долі інфокомунікацій, інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті (ВВП), створенням глобального

інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх соціальних і особистісних потреб в інформаційних продуктах і послугах. Інформаційне суспільство формується внаслідок інформаційно-комп'ютерної революції й базується на інформаційній технології, «інтелектуальних» комп'ютерах, автоматизації та роботизації всіх сфер і галузей економіки та управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв'язку.

Інформаційне суспільство – одне з численних понять низки концепцій, які конкретизують теорію постіндустріального суспільства (Д. Белл). Найбільш репрезентованими є концепція її «третьої хвилі» (О.Тоффлер) та інформаційного суспільства (Д. Лайон, Й. Масуда). Проміжне місце між ними займає теорія технотронного суспільства (З. Бжезинський). Основна ідея концепцій інформаційного суспільства. полягає у тому, що суспільство, що раніше позначалося як постіндустріальне, швидко набуло ознак, які дають підстави стверджувати, що воно є інформаційним. Це означає, що основною ознакою цього суспільства є виробництво і поширення інформації, перетворення її на головний вид послуг, на товар і навіть на владу. На швидке зростання обсягу інформації та її значення звернув увагу ще Д. Белл у 1973 р., хоча сам він термін інформаційного суспільства він і не використовував. У межах концепцій інформаційного суспільства співіснують дві протилежні тенденції щодо оцінки самого факту перетворення інформації у потужну соціальну силу.

Згідно з першою, оптимістичною, інформатизація суспільства, зокрема, комп'ютеризація, становить безумовне соціальне благо. Наприклад, за О. Тоффлером, в інформаційному суспільстві створюються принципово нові умови для праці (індивідуальна праця, зазвичай, за комп'ютером), зростає рівень свободи та усвідомлення людиною своїх можливостей, більш виваженими та науково обґрунтованими стають політичні рішення, що справляють значний вплив на всі сфери життєдіяльності людини. Й. Масуда також вважає, що інформаційне суспільство приведе до формування принципово нового типу людини – більш «людяної», екологічно зорієнтованою. Еволюція людства зміниться на коеволюцію – обопільний розвиток людства та природи.

Представники іншої тенденції, песимістичної (насамперед Д. Лайон), розглядають інформаційне суспільство як суспільство

маніпулятивне, до того ж, як таке, в якому рівень маніпулювання людиною швидко зростає. Інформаційні технології дедалі ширше починають використовуватися у політиці, перетворюючись у політичні технології. Згідно з Д. Лайоном, сфера комунікацій, що виникає внаслідок застосування цих технологій, призводить до того, що більша частина населення абсолютно не усвідомлює стану реального розподілу влади й контролю в даному суспільстві.

Філософія «штучного інтелекту» – це галузь філософського знання, сукупність філософських теорій, концепцій, роздумів щодо місця та ролі інтелектуальних комп'ютерних систем та інформаційних технологій у здійсненні життєдіяльності сучасних людини та суспільства.

У різні періоди існування людської цивілізації провідними напрямками наукових досліджень були: філософія, математика, астрологія, алхімія, фізика. З 2-ї половини XX ст. й дотепер лідируючі позиції у темпах розвитку впевнено посідають комп'ютерні науки та інформатика. Із усіх розділів інформатики найбільш потужними розробками, як у теорії так і у прикладних додатках, є розробки з приводу штучного інтелекту. Саме тут сконцентровані зусилля математиків, фізиків, нейробіологів, психологів, програмістів, філософів, інженерів. Найсучасніші техніка та технології постають результатом нових наукових уявлень про матеріальний світ.

Будь-яке більш-менш серйозне технічне нововведення чинить суттєвий вплив на життя людини і суспільства, починаючи з простих побутових аспектів й закінчуючи найзагальнішими світоглядними питаннями. Історія знає чимало прикладів технічних пристроїв і технологій, поява яких спричинила вплив аж до змінювання бачення людиною світу. Коли 21 листопада 1783 р. брати Монгольф'єр запускали повітряну кулю, світ кожної людини був ще маленьким й ця подія супроводжувалася панічними настроями; проте потім світ для людини став більшим і ближчим. В наш час світ у черговий раз змінюється, одночасно змінюючи людей, – завдяки інформаційним технологіям, комп'ютерним мережам, науковим і технічним розвідкам щодо феномену штучного інтелекту. Небачені раніше можливості доступу, обміну й обробки інформації, виникнення нового сектору суспільного виробництва – виробництва чисто інформаційного продукту, народження віртуальних спільнот та поява, у кінцевому п

підсумку, нових моделей розуміння світу та поведінки людей – є реаліями сучасного життя.

Штучний інтелект – науковий напрямок, у межах якого формулюються та вирішуються завдання апаратного або програмного моделювання тих видів людської діяльності, які традиційно вважаються інтелектуальними (представлення знань, навчання, спілкування, обрання оптимальних рішень). Сам термін «штучний інтелект» вперше з'явився в одній із статей Г. Саймона і А. Ньюелла 1958 р.

Штучний інтелект – це «світ думок», втілених у технічному пристрої.

Штучний інтелект істотно відрізняється від технологій, які існували до нього. Справа у тому, що людство й досі слабо розуміє феномен й закони мислення (на відміну від механіки Ньютона чи теорії світла Максвелла). Правда, для комп'ютерників це не привід ніяковіти: для них зустріти на порозі дослідницької лабораторії мислячу машину є тільки питанням часу... Тим не менше, якщо штучний інтелект є можливим, то рано чи пізно він буде створений, й питання створення комп'ютерної системи з інтелектом на рівні людини, дійсно, є просто питанням часу.

Філософія штучного інтелекту – це сукупність концепцій, що аналізують можливості комп'ютерних програм робити речі, які у людей вважаються розумними, а також «сучасна соціокультурна методологія зробити розумнішими самих людей» (П. Уінстон).

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Назвіть основні елементи проблемного поля філософії інформаційної суспільства та філософії «штучного інтелекту».

2. Проблема становлення інформаційної цивілізації і культури.

3. Розкрийте основні концептуальні підходи до тлумачення інформаційного суспільства у сучасному соціально-гуманітарному знанні.

4. Охарактеризуйте основні сюжети філософії комп'ютерної революції.

5. Комп'ютерна революція: соціальний контекст. Особливості психології мислення «комп'ютерного розуму».

6. Проблема створення «штучного інтелекту»: суть, історія, перспективи.

7. Штучний інтелект – це серйозно чи idea-fix людської цивілізації?

8. Штучний інтелект як феномен та як технологія сучасного світу.

9. Комп'ютерні ігри – непересічний феномен XX-XXI ст. (сучасна людина частіше грає у комп'ютерні ігри, ніж бере участь у політичних виборах, ніж ходить у магазин...). Прокоментуйте, з чим це може бути пов'язано, на вашу думку.

10. Філософський сенс та вимір феномену «віртуальності» (віртуальна реальність, віртуальні світи, віртуальне спілкування тощо) – прокоментуйте.

11. Феномен Інтернету в історії розвитку культури та цивілізації. Прокоментуйте його роль у формування світового інформаційного простору та світового віртуального соціуму людства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Андрущенко Т. Філософія освіти: Навч. пос. / Т. Андрущенко, І. Предборська. – Київ: Вид-во НПУ ім. М.Драгоманова, 2009. – 329 с.

2. Бондаренко О.В. Спеціальні розділи філософії: навчальний посібник / О.В.Бондаренко, Є.О.Ємельяненко. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. – 320 с.

3. Данильян О.Г. Філософія: підручник / О.Г. Данильян, О.П. зьобань. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х.: Право, 2019. – 432 с.

4. Семенюк Е.П., Мельник В.П. Філософія сучасної науки і техніки: Підручн. / Едуард Семенюк, Володимир Мельник. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2017. – 364 с.

5. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К.: Центр навч. л-ри, 2012. – 648 с.

6. Філософія: підручн. для студентів вищ. навч. закл. [Текст] / За ред. Л.В. Губерського. – Харків: Фоліо, 2013 – 510 с.

7. Філософія науки та інноваційного розвитку. Навч. пос. / Л.А. Чекаль (ред.), О.Ю. Павлова, С.В. Сторожук та ін. – Київ: Міленіум, 2010. – 340 с.

Допоміжна

1. Аль-Ани Н.М. Философия техники: Учебн. пос. / Н.М. Аль-Ани. – М., 2004. – 432 с.
2. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західно-європейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: Тандем, 2000. – 405 с.
3. Батлер-Боудон Т. 50 видатних творів. Філософія / Батлер-Боудон Т. – Київ: КМ-Букс, 2019. – 456 с.
4. Білецький І.П. Філософія науки. Навч. пос. / І.П. Білецький. – Х.: ХНЕУ, 2005. – 128 с.
5. Брильов Д.В. Релігієзнавство: Навч. пос. / Д.В. Брильов. – Київ: Дух і Літера, 2018. – 328 с.
6. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: Навч. посіб. / В.М. Вандишев. – Київ: Кондор, 2005. – 474 с.
7. Габріелян О.А. Філософія історії: підруч. [Текст] / О.А. Габріелян, І.І. Кальной, О.П. Цветков. – Київ: Академвидав, 2010. – 213 с.
8. Горохов В.Г. Основы философии техники и технических наук: Учебн. / В.Г. Горохов. – М., 2007. – 233 с.
9. Гринів О. Історія української філософії / О. Гринів. – Львів: Тріада плюс, 2015. – 302 с.
10. Губерський Л.В. Філософія. Від витоків до сьогодення: хрестоматія: навчальний посібник / Л.В. Губерський, А.О. Приятельчук. – Київ: Знання, 2012. – 621 с.
11. Докаш В.І. Загальне релігієзнавство: Підручн. / В.І. Докаш. – Київ: Наші книги, 2018. – 733 с.
12. Добронравова І.С. Новітня філософія науки. Підручн. / І.С. Добронравова, Т.М. Білоус, О.В. Комар. – Київ: Логос, 2009. – 244 с.
13. Дубас О.П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті : монографія / О.П. Дубас. – Київ: Генеза, 2004. – 208 с.
14. Ильин В.В. Философия и история науки / В.В.Ильин. – М.: Изд-во МГУ, 2006. – 432 с.
15. Історія релігій світу: Навч. пос. / В.І. Лубсткий, Є.А. Харьковщенко, М.В. Лубська, Т.Г. Горбаченко. – Київ: Центр учб. літ-ри, 2017. – 536 с.
16. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Навч. посіб. зі

словником / Під. заг. ред. Н. Хамітова. – 4-е видання, перероблене та доповнене – Київ. КНТ, 2016 – 396 с.

17. Казанова Х. Релігія у сучасному світі. Плюралізм, секуляризація, глобалізація: Пер. з англ. / Хосе Казанова. – Київ: Вид-во УКУ, 2019. – 348 с.

18. Комаха Л.Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні [текст] монографія / Л.Г. Комаха. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 360 с.

19. Коновець О.Ф. Масова комунікація: теорії, моделі, технології : Навч. пос. / О.Ф. Коновець. – Київ: Абрис, 2007. – 266 с.

20. Кремень В. Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції: Підручник / В.Г. Кремень. – Київ: Книга, 2005. – 525 с.

21. Кремень В.Г. Філософія: Логос, Софія, Розум. Підручн. / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – Київ: Книга, 2007. – 432 с.

22. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

23. Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун. – К.: Port-Royal, 2001. – 226 с.

24. Лук'янець В.С. Науковий світогляд на зламі століть / В.С. Лук'янець, О.М. Кравченко, Л.В.Озадовська, О.Я. Мороз. – Київ: ПАРАПАН, 2006. – 288 с.

25. Лук'янець В.С. Філософський постмодерн: Навч. пос. / Лук'янець В.С., Соболь О.М. – К., 1998.

26. Максютя М.Є. Філософія науки. Навч. пос. / М.Є. Максютя. – Київ: Урожай, 2004. – 418 с.

27. Негодаєв И.А. Философия техники / И.А. Негодаев. – М.: Мир, 2000. – 500 с.

28. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий Світ, 2011. – 352 с.

29. Пікашова Т.Д. Нариси з історії науки і техніки / Т.Д. Пікашова, Л.А. Шашкова. – Київ: ІЗМН, 1999. – 399 с.

30. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции / А.И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1991. – 286 с.

31. Рижак Л. Філософія: підручник / Людмила Рижак. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2013. – 650 с.

32. Синиця А. Аналітична філософія: монографія / А. Синиця. – Львів : ЛДУФК, 2013. – 303 с.

33. Синиця А. Філософія: навч.-метод. посіб. / А. Синиця. – Львів: ЛДУФК, 2014. – 179 с.
34. Соснін О.В. Комунікативна парадигма суспільного розвитку: Навч. пос. / О.В. Соснін, А.М. Михненко, Л.В. Литвинова. – Київ: НАДУ, 2011. – 220 с.
35. Тоффлер О. Шок будущего: пер. с англ. / О. Тоффлер. – М.: АСТ, 2002. – 204 с.
36. Філософський словник соціальних термінів / За ред. В.П. Андрущенка. – Харків: РИФ, 2005. – 372 с.
37. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник. за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – 621 с.
38. Філософський енциклопедичний словник Інститут філософії ім. Г.Сковороди НАНУ. – Київ: Генеза, 2002. – 502 с.
39. Хофмайстер Х. Что значит мыслить философски? Поиск фундамента всего знания и всего сущего. – СПб.: Питер, 2006. – 446 с.
40. Хамітов Н. Історія філософії: проблема людини. Навч. посіб. / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – Київ, 2000.
41. Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручн. / В.І. Ярошовець. – Київ: Знання України, 2004. – 214 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Виндж В. Технологическая сингулярность (перевод О.Данилов) [Электронный ресурс] / В. Виндж. – Режим доступа: <http://www.computerra.ru/thinky35636/>.
3. Електронна бібліотека з філософії [Електронний ресурс]. – http://platonanet.org.ua/load/knigipo_filosofii/.
4. Електронні посібники з філософії [Електронний ресурс]. – <http://pidruchniki.ws/filosofiya/>.
5. Інститут філософії ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
6. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.